чăваш халăх хаçачĕ

1906 çулхи кăрлачăн 21-мĕшĕнче тухма тытăннă 1918 çулхи нарăс уйăхĕнчен тĕрлĕ ятпа тухнă 1991 çулхи çурлан 30-мĕшĕнче "ХЫПАР" ятпа тепĕр хут тухма пуçланă

СССР Аслă Канашĕн Президиумĕ 1968 çулхи пуш /март/ уйăхĕн 11-мĕшĕнче "Коммунизм ялавĕ" /халĕ "Хыпар"/ хаçата "ХИСЕП ПАЛЛИ" орденпа наградăланă

ХЫПАР

"ХЫПАР" никĕслевçи Н.В.Никольский (1878–1961)

158/26564/ № | Кĕçнерни кун, 2014, çурла (август), 14 | Хакĕ ирĕклĕ | WWW.hypar.ru

Чĕнӳ

Пĕр тĕллевпе пĕр пулар

Республикăри космонавтика ветеранĕсен пĕрлĕхĕ хăй вăхăтĕнче мухтавлă ентешĕмĕр Андриян Григорьевич Николаев космонавт пĕрремĕш хут тĕнче уçлăхне тухнă куна – çурла уйăхĕн 11-мĕшне – Чăваш Енĕн космос мухтавĕн кунĕ евĕр палăртма сĕнӳпе тухрĕ. Çук, вăл календарьти хĕрлĕ, уяв ирттерсе тăкакланмалли кун мар, пачах та урăхла – çитĕнекен ăрăва патриот воспитанийĕ памалли, Чăваш çĕрĕнче çуралса ӳснĕ паттăрсен пархатарлă ĕçĕпе мухтанмалли-мăнаçланмалли сумлă та сăваплă уяв. Наци уявĕсен шутне кĕмелли уявччĕ. «Уявччĕ» тесе ахальтен çырмарăм. Мĕншĕн тесен унăн шăпи паянхи кунччене уçăмлă мар-ха.

Чăваш Республикин Информаци политикин тата массăллă коммуникацисен министерствин сайтĕнче ку ыйтупа сасăлав ирттерессине пĕлтернине курсан шанăç тепĕр хут хĕмленме пуçларĕ. Апла тăк ĕç тăвакан влаç тытăмĕ унăн пĕлтерĕшне ăнланса илчĕ. Сасăлав çурла уйăхĕн 18-мĕшĕччен, 00:00 сехетчен пырать. Хальлĕхе кăтарту пуçаруçăсене пăшăрхантарать: çак уйăхăн 13-мĕшĕнчи ирхи 8 сехет тĕлне 538 çын хăйĕн шухăшне палăртнă. Вĕсенчен çурри – хирĕç. Кăна ăнланма йывăр. Хамăра хамăр хисеплеменнин паллине шырамастăп эпĕ, çапах...

Тепĕр пулăм çинче чарăнса тăрас килет. Андриян Григорьевичăн çĕнĕ палăкне тума йышăнсан «Хыпар» хаçатра вун-вун вулакан ăна хăй мĕнле курнине, ăçта вырнаçтарасси пирки уçăмлăн палăртрĕ. Мĕн тетĕр? Никамăн шухăшне те итлемерĕç-илтмерĕç пек туйăнать ун чухне. Çакă паян хулара пурăнакансен тата унăн хăнисен чун-чĕринче те кăмăлсăрлăх туйăмĕ вăратать. Тăван хуламăра аякран экскурсие килекенсенчен те «Палăк валли урăх вырăн тупаймарăр-и-мĕн?», «Тĕнче уçлăхĕн паттăрĕ палăрмасть» тенине хам та пĕр хут çеç мар илтнĕ. Наци уявĕпе – Чăваш Енĕн космос мухтавĕн кунĕпе – çапла килсе тухасран турă хăтарса пытăрах.

Сасăлав вĕçлениччен шутлă кунсем юлчĕç. Хисеплĕ вулаканăм, тархасшăн, туйса ил: асăннă мăнаçлăх кунĕн шăпи – санăн алăра. Халĕ пĕтĕмпех хамăртан килет. Чăваш халăхĕ, айтăр-ха, пĕр шухăш-кăмăлпа пĕтĕçсе çак уявшăн сасăлар. Çапла тума питĕ çăмăл: ЧР Информаци политикин тата массăллă коммуникацисен министерствин сайтне кĕрсе «Считаете ли Вы необходимым установить 11 августа в республике ежегодный праздник «День космической славы Чувашии» ыйтăва «çапла» тесе хуравламалла çеç. Эпĕ ăнланатăп: ялсенче кашни килтех компьютер çук. Çапах, темле йывăр пулсан та, асăннă уява çирĕплетерех. Ку – Андриян Николаева, Николай Бударина тата Муса Манарова сума суни, вĕсен паттăрлăхне асра тытни, «Байконур» тата ытти космодромра çар хĕсметĕнче тăнă ентешсене пархатарлă ĕçшĕн тав туниех. Мухтанма, мăнаçланма пирĕн сăлтав пур.

Юрий СТЕПАНОВ,
«Байконур» космодром ветеранĕ, республикăри космонавтика ветеранĕсен пĕрлĕхĕн канашĕн членĕ

Муркашсен ыйтусем çивĕчленнĕ. Мĕншĕн?

Дмитрий БАРЫШОВ сăн ӳкерчĕкĕ

Юлашки вăхăтра Чăваш Ен Пуçлăхĕ Михаил Игнатьев республика халăхĕн пурнăçĕпе çывăхрах паллашас тĕллевпе районсене çитсе курчĕ. Вăрмарпа Канашра е Вăрнарта пулчĕ-и – кашни тĕл пулурах çынсем Михаил Васильевичпа чуна уçса калаçрĕç, пулăшу ыйтрĕç.

Ытлари кун Муркашсен те ыйтса пĕлмелли нумай тупăнчĕ. Республика Пуçлăхĕ малтан Мăн Сĕнтĕре çитрĕ. «Чăвашагроинвестстрой» фирма» АХО кунта 2014 çулхи пуш уйăхĕнче 15 хваттерлĕ çурт тума тытăннă. Строительсем 4,5 уйăхрах ăна хута янă. Виçĕм кун тăлăх ачасен уяв çитрĕ. Вĕсене хваттер уççине пачĕç.

– Хĕрсемпе каччăсем малашне çĕнĕ технологипе тунă хăтлă хваттерсенче пурăнĕç. Вĕсем пурнăç йывăрлăхне, атте-анне ăшшисĕр çитĕнме çăмăл маррине туйса курнă ĕнтĕ. Çавăнпа та шанса тăратăп: эсир çирĕп те телейлĕ çемье çавăратăрах, ача нумай пулĕ. Тăлăх ачасен йышĕ çулсерен чакать. Хăшĕсене яваплăха туякансем хăйсен хӳттине илеççĕ, – терĕ Михаил Игнатьев.

Телейлĕ çамрăксен ячĕпе хăйсене ырлăх кӳнĕшĕн тав туса Кристина Иванова çапла каларĕ: «Халĕ кашнийĕнех ĕмĕтленнĕ килĕ пур. Патшалăх пире пăрахманнине чăн-чăнах туйрăмăр».

Чул хула облаçĕнче çар тивĕçне пурнăçлакан Димитрий Волков Шупашкарти политехника институтĕнче вĕренекен Ирина Волгинăна юратни çинчен пĕлтерчĕ. «Пирĕн халĕ пурăнмалли кĕтес пур. Малашне пĕрпĕринчен уйрăлмăпăр», – терĕ Дима савнă хĕрне пурин умĕнче те ăшшăн çупăрласа.

– Куратăр-и, куç умĕнчех çĕнĕ çемье çуралать, çапла пулмалла та, – савăнчĕ Михаил Васильевич. Çамрăксене телей сунчĕ.

Москакассинче те нумай хваттерлĕ çурт туса пĕтернĕ. «Пĕлтĕр çеç кунта никĕслĕх чавнă темĕн пысăкăш шăтăкчĕ, халĕ вара мĕнешкел капăр çурт ларать», – терĕ Муркаш район администрацийĕн пуçлăхĕ Ростислав Тимофеев.

«Ял хуçалăх территорийĕсен пĕр тикĕс аталанăвĕ» тĕллевлĕ программăпа килĕшӳллĕн хресчен-фермер хуçалăхĕн ертӳçи Надежда Овчинникова, «Передовик» ЯХПК бухгалтерĕ Наджеда Федотова тата Ильич ячĕллĕ ЯХПК механизаторĕ Петр Степанов çĕнĕ хваттерлĕ пулчĕç.

– Тăлăх ачасем çеç мар, ял хуçалăх специалисчĕсем те патшалăх пулăшăвĕпе усă кураççĕ. Чăваш Ен Правительстви мĕн шантарнине йăлтах пурнăçлать, сăмаха çирĕп тытать. Паян акă виçĕ çемье пурнăç условийĕсене лайăхлатма пултарчĕ, – терĕ Михаил Игнатьев.

Хваттер туянмашкăн патшалăх унăн хакĕн 70% саплаштарнă. Паллах, пысăк çăмăллăх ку ял çыннишĕн.

Республика Пуçлăхĕ çак ялтах вырнаçнă «Колокольчик» ача сачĕн пурнăçĕпе паллашса урама тухнă çĕре халăх йышлăн пухăнчĕ. Кашнин чуна кăшлакан ыйту пур. Пĕрисен çуртри шыв пăрăхĕсене 35 çул иртнĕ пулсан та улăштарман. Вырăн-вырăн çĕрнĕ, шыв сăрхăнать. Москакассинче нумай хваттерлĕ çурт темиçе те. Шăрăхра çынсем кухньăран е ваннăйран резина пăрăх тăсса çурт умĕнчи лаптăкра çитĕнекен пахча çимĕçе шăвараççĕ. Хăйсем шута илме счетчик та лартман. Çавăнпа таса шыв вăхăтран-вăхăт çитмест.

Çынсем хваттерте пурăннăшăн коммуналлă пулăшу тӳлевĕпе вăхăтра татăлаççĕ. Унăн виçи мĕн чухлĕ пулмалла – пĕлмеççĕ. Ăнлантаракан çук. Мĕншĕн тесен çуртйĕрпе коммуналлă хуçалăх ĕçченĕсем пухусем пачах ирттермеççĕ. Хăшĕ-пĕри ял тăрăхĕн администрацийĕн пуçлăхĕ кам пулнине те лайăххăн пĕлмест. «Ăна эсир хăварах суйланă пулĕ? – кăсăкланчĕ Михаил Васильевич. – Вăл хăйĕн тивĕçне туллин пурнăçламасть пулсан улăштарасси пирки шухăшлăр».

Муркаш район администрацине унччен «Герой» хуçалăх тилхепине чылай çул ăнăçлă тытса пынă Ростислав Тимофеев ертсе пырать. Шанчăклă, йĕркеллĕ çын. Апла пулсан та Ростислав Николаевич кашни ялти е кил-çуртри çитменлĕхсене пурне те епле асăрхайман? Тĕрĕссипе, вĕсене вырăнтах татса памалла. Республика Пуçлăхĕ патне çитерес çуках ĕнтĕ.

– Эпир Муркашсен ĕç-хĕл чиперех тесе шухăшланă, анчах сирĕн те йĕркесĕрлĕх темĕн чухлех иккен. Çивĕч ыйту чылай, – Чăваш Ен Пуçлăхне кĕтменлĕх шухăша ячĕ. Ростислав Тимофеева халăх кăмăлне тивĕçтерме, çитменлĕхсене пĕтерме хушрĕ. Тепре килсен тĕрĕслеме пулчĕ.

●➡ *2 стр.*

Правительствăра

Бюджета пуянлатмалли нухрата çухататпăр

Ĕнер Правительство çуртĕнче Чăваш Ен Пуçлăхĕ Михаил Игнатьев ертсе пынипе Чăваш Республикин Министрсен Кабинечĕн ларăвĕ иртрĕ.

Кун йĕркине кĕртнĕ 23 ыйтуран кашниех пĕлтерĕшлĕ те витĕмлĕ, вĕсем пурте тăван ен пурнăçĕпе, унăн çыннисен тăнăçлăхĕпе çыхăннă.

«Чăваш Республикин «Чăваш Республикинчи вырăнти хăй тытăмлăха йĕркелесси çинчен» саккуна улшăнусем кĕртесси çинчен» саккун проекчĕпе юстици министрĕ Надежда Прокопьева паллаштарчĕ. Вăл палăртнă тăрăх – çĕнĕлĕхĕн тĕшши вырăнти влаçа халăха çывăхрах тăвасси. Çитес çулхи кăрлачăн 1-мĕшĕнче ял тăрăхĕсен 22 полномочийĕ сыхланса юлать, ытти муниципалитет шайне куçать.

Ларăва хутшăннисем асăннă ыйтăва тĕплĕн тишкерчĕç, çавна май ку енĕпе уçăмлатмалли те сахал мар пулчĕ. Муниципалитет районĕсен пуçлăхĕсене тӳрремĕнех суйланă май вĕсем тĕлĕшпе шанманлăх сиксе тухсан каялла чĕнсе илмелли йĕрке пирки пĕлесшĕн пулчĕ хăшĕ-пĕри, хула администрацийĕсем тĕлĕшпе халĕччĕнхи йĕркене сыхласа хăварнин сăлтавĕ канăçсăрлантарчĕ. Ял тăрăхĕн пуçлăхне депутатсен пухăвĕнче уйăрнине ырларĕç вĕсем, çакă халăх тарçин статусне ӳстерет-мĕн.

Чылайăшĕн шухăшĕпе – кадрсем суйласа илесси – тĕп вырăнта, мĕншĕн тесен çынсем паян вырăнти ертӳçĕ Чăваш Ен Пуçлăхĕ палăртнă тĕллевсене пурнăça кĕртессе кĕтеççĕ, апла тăк ăнăçлăх яваплă вырăна кам йышăннинчен килет.

Ларăва хутшăннисем пуçаруллă сӳтсе явнă тепĕр ыйту – Чăваш Республикин 2014 çулхи пĕрремĕш çур çулхи республика бюджетне пурнăçланин отчетне çирĕплетесси. Чăваш Республикин Министрсен Кабинечĕн Председателĕн çумĕ-финанс министрĕ Светлана Енилина бюджета пурнăçлассипе çыхăннă кашни тытăма çутатрĕ темелле, услам-тупăш илнипе тĕплĕн паллаштарчĕ. Вăл палăртнă тăрăх – акцизсен /нефть продукчĕсен, эрех-сăран/ тупăшĕ тĕлĕшпе лару-тăру кăткăсрах. Чăн та, утă уйăхĕнче ку енĕпе ăнăçлă ĕçленипе çулталăк пуçланнăранпа илсе çитерейменнине 18 млн тенкĕлĕх чакарма пултарнă.

Чăваш Ен Пуçлăхĕ Михаил Игнатьев хамăр хутлăхра туса кăларнă ĕçме-çимене сутуилĕве ытларах кăларнипе тивĕçлĕ отрасльсен министрĕсене интересленсе тăма хушрĕ. Ĕçлĕ çӳревсенче пулнă май Михаил Васильевич çакна куçран вĕçертмест, тĕрлĕ шайри лавккара пулса тавар ассортименчĕпе, хакĕпе интересленет. Вăл çирĕплетнĕ тăрăх – федераци суту-илĕвĕнче Чăваш Енре кăларакан эрех хакне чакарнă тăк Чăвашпотребсоюз тытăмĕнче – çук. «Патриотлăх туйăмĕ вăйсăрри тĕлĕнтерет. Республика бюджетне пырса кĕмелли нухрата çухататпăр вĕт»,– терĕ Пуçлăх. Çавăн пекех вăл налук пухмалли çăл куçа анлăлатмаллине аса илтерчĕ. Тĕслĕхрен, çĕр сутнă чухне рынок хутшăнăвĕсене тĕпе хуманнипе хăшпĕр районта ăна хăйĕн хакĕнчен йӳнетсе арендăна панине пула хыснана пуянлатмалли тупăш усламçă енчĕкне хулăмлатать. «Çакăн пирки пĕр çул кăна калаçмастпăр. Татăклă улшăну тумаллах. Предпринимательсемпе хăй тытăмлăхшăн пайталлă мар килĕшӳсене пăрахăçламалла, тивĕçлĕ йĕрке туса муниципалитетăн тупăш пайне ӳстермелли майсем шырамалла», – палăртрĕ Михаил Игнатьев.

Ларура çавăн пекех Чăваш Ен çыннисен сывлăхне сыхлас ыйтусемпе правительство комиссине йĕркелеме йышăнчĕç, кашни çынна пурăнма кирлĕ чи пĕчĕк виçене халăхăн социаллă тата демографи ушкăнĕсем тăрăх палăртрĕç: кăçалхи иккĕмĕш кварталта ку хисеп хальхинчен 7,7 процент пысăкланнă, 6968 тенкĕпе танлашнă /вăй питти халăх тĕлĕшпе – 7402, пенсионерсен – 5689, çул çитмен çамрăксен – 6980 тенкĕ/.

Михаил Игнатьев ӳсĕм пысăккин сăлтавĕпе кăсăкланчĕ. ЧР сывлăх сыхлавĕпе социаллă аталану министрĕн çумĕ Татьяна Богданова çакна апатçимĕç тата халăха куллен кирлĕ тавар хакланнипе ăнлантарма пикенчĕ. Анчах хурав Пуçлăха тивĕçтермерĕ, сутуилӳре улшуçсемсĕр ĕçлемеллине тепĕр хут аса илтерчĕ, муниципалитет пуçлăхĕсене пасарти хаксемпе интересленме хушрĕ, вырăнта тавар туса кăларакансен интересĕсене хӳтĕлемеллине палăртрĕ.

ЧР информаци политикипе массăллă коммуникацисен министрĕ Валентина Андреева Чăваш Республикинчи информатизаци концепцийĕ пирки пĕлтерни – паянхи кун ыйтăвĕ, самана таппи эппин. Компьютеризаци, Интернет уçлăхĕ вăй илнĕ вăхăтра çĕнĕ технологисемпе усă курман предприяти-организаци кăна мар, уйрăм çын та юлмарĕ темелле. Çапах та ĕмĕрлĕх япала çук, техника та кивелет, ăна çĕнетсе тăмалла. Уйрăмах çынсене патшалăх пулăшăвĕпе электрон мелĕпе тивĕçтернĕ çĕрте. Çакăн пирки те аса илтерчĕ Пуçлăх, влаç органĕсенчи техникăна çĕнетмешкĕн нухрат мĕн чухлĕ кирлипе кăсăкланчĕ. Министр сăмахĕпе – сахалах мар иккен: 20 млн ытла тенкĕ...

ЧР вĕренӳ тата çамрăксен политикин министрĕ Владимир Иванов ялти шкулсенче физкультурăпа спорта аталантарма условисем туса хумашкăн республика бюджетĕнчен укçа уйăрмалли йĕркене çирĕплетесси тата федераци бюджетĕнчен килекен субсиди шутĕнчен çак тĕллевпе Чăваш Республикин бюджетĕнчен бюджет тулашĕнчи трансферта муниципалитет районĕсене уйăрса парасси çинчен пĕлтерни те пухăннисене самаях калаçтарчĕ. Хушма укçăна 14 объекта пайласа панă.

●➡ *2 стр.*

Черетлĕ транш çитнĕ

ЧР Финанс министерствинчен пĕлтернĕ тăрăх – республикăна çак кунсенче Патшалăх корпорацийĕн – Çурт-йĕрпе коммуналлă хуçалăха реформăлама пулăшакан фондран – çынсене авари пулма пултаракан çуртсенчен куçарма йышăннă программăпа килĕшӳллĕн 188,7 млн тенкĕ çитнĕ. Çулталăк пуçланнăранпа çак тĕллевпе 694 млн тенкĕ куçнă.

ЧР Министрсен Кабинечĕн 2013 çулхи ака уйăхĕн 30-мĕшĕнчи «Граждансене Чăваш Республикин территорийĕнче вырнаçнă аварииллĕ çуртсенчен куçарасси» йышăнăвĕпе килĕшӳллĕн 2014-2015 çулсенче тĕллевлĕ программăн иккĕмĕш тапхăрне пурнăçлама 1068,3 млн тенкĕ пăхса хунă. Çакă 211 çуртри 38050,2 тăваткал метр йышăнакан лаптăкра пурăнакан 2946 çынна хăтлă хваттерпе тивĕçтерме май парĕ.

В.ВАЛЕНТИНОВ.

КУН хыççăн КУН ☎ 56-04-26

Угаслов – Шупашкарăн Хисеплĕ гражданинĕ

Çурла уйăхĕн 12-мĕшĕнче Шупашкар хула депутачĕсен Пухăвĕн черетсĕр 42-мĕш ларăвĕ иртнĕ. Унта «Шупашкар хулин Хисеплĕ гражданинĕ» ята парас ыйтăва пăхса тухнă.

Ку ыйтупа вырăнти хăй тытăмлăх тата депутат этикин яланхи комиссийĕн председателĕ Николай Владимиров тухса калаçнă.

Кăçал çӳлерех асăннă хисеплĕ ята илме 8 çын кандидатурине сĕннĕ-мĕн. Шупашкар хула Пухăвĕн депутачĕсем пĕр саслă пулса «Шупашкар хулин Хисеплĕ гражданинĕ» ята «ТУС» акционерсен хупă обществин генеральнăй директорне, ЧР Патшалăх Канашĕн депутатне, Чăваш наци конгресĕн президентне Николай Угаслова пама йышăннă. Çак ята вăл Шупашкар хулин тата Чăваш Республикин социаллă аталанăвне пысăк тӳпе хывнăшăн, общество ĕçне хастар хутшăннăшăн тивĕçнĕ.

А.ГРОМОВА.

«Хитрех çав пирĕн хула!»

Шупашкар хулин çуралнă кунне хатĕрленсе, çамрăк ăрăва пĕчĕк тăван çĕр-шыва юратма хăнăхтарас, вĕсенче патриот, мăнаçлăх туйăмне вăратас тĕллевпе çурла уйăхĕн 12-мĕшĕнче тĕп хулари ача сачĕсенче чăваш халăх культурине, йăли-йĕркине халалланă мероприятисем ирттернĕ.

Вĕсенче Шупашкар хулин паллă вырăнĕсемпе культура пуянлăхĕ пирки те сăмах пуçарнă. Тĕп хулари 22-мĕш садикре вара «Тăван хулана – çул çӳреве» музыка уявĕ йĕркеленĕ. Çак кун воспитательсемпе ачасем чăваш тумĕ тăхăннă. Хулари туристсене илĕртекен илемлĕ вырăнсем пирки калаçнă хыççăн пурте пĕрле чăваш юррисене шăрантарнă, ташшисене ташланă. Мероприяти тĕлне шăпăрлансен ӳкерчĕкĕсенчен ятарлă курав та уçнă. Унта – хула пейзажĕ, культура палăкĕсем, ача-пăча выляма, канма кăмăллакан вырăнсем... «Хитрех çав пирĕн хула!» – пĕтĕмлетнĕ шăпăрлансем праçник хыççăн.

Р.ВОЛЬНАЯ.

Экспозицире – пейзаж та, портрет та

Шупашкарти «Серебряный век» галерейăра ЧР тава тивĕçлĕ учителĕн Валентин Ненаездниковăн куравĕ уçăлнă.

Валентин Николаевич 1960 çулта Иваново облаçĕнче çуралнă. 1965 çулта вăл И.Я.Яковлев ячĕллĕ Чăваш патшалăх педагогика университечĕн ӳнерпе графика факультетĕнчен вĕренсе тухнă. Ăна, чи пултаруллă студента, живопиç кафедринче преподавательте ĕçлеме хăварнă. Каярах Валентин Николаевич 40 çул тĕп хулари 35-мĕш шкулта сăнарлă искусство тата черчени предмечĕсене вĕрентнĕ.

Выставкăна сăрă ăсти 70 ытла ĕç тăратнă. Вĕсем – юлашки çулсенче пурнăçланăскерсем. Экспозицире – натюрморт-пейзаж тата портретсем. Художник арăмĕн, мăнукĕн, çывăх тăванĕсемпе юлташĕсен сăнĕсене те ӳкернĕ. Хăйне евĕр çак уява Валентин Ненаездниковăн çывăх çыннисем, педагогсем, вĕренекенĕсем, унăн талантне хисеплекенсем пухăннă. Театр художникĕсем Валентин Федоровпа Владимир Шведов, Владислав Зотиков скульптор, Николай Карачарсковпа Николай Енилин живописецсем ĕçтешне пултарулăхра çĕнĕ çитĕнӳ суннă.

Р.АНАТОЛЬЕВА.

Çанталăк çинчен

Паян пĕлĕтлĕрех çанталăк пулать. Çил çурçĕр-хĕвел анăçĕнчен 4 метр хăвăртлăхпа вĕрет. Сывлăш температури **кăнтăрла 25, çĕрле 18 градус ăшă.** Атмосфера пусăмĕ 751 мм, сывлăшри нӳрĕк 45 процент.

Кун тăршшĕ 15 сехет те 12 минут.

Ыран улшăнса тăракан çанталăк пулать, аслатиллĕ çумăр çума пултарать. Çил кăнтăрт-хĕвел анăçĕнчен 6 метр хăвăртлăхпа вĕрет. Сывлăш температури **кăнтăрла 31, çĕрле 20 градус ăшă.** Атмосфера пусăмĕ 745 мм, сывлăшри нӳрĕк 49 процент.

Кун тăршшĕ 15 сехет те 8 минут.

Муркашсен ыйтусем çивĕчленнĕ. Мĕншĕн?

/Вĕçĕ. Пуçламăшĕ 1-мĕш стр./.

Висĕм кун Михаил Игнатьев çавăн пекех кирпĕч заводĕнче, «Свобода» хуçалăхра, перекет банкĕнче, «Мария» трикотаж лавккинче, уйрăм çыннăн «Никита» тата «Чăвашавтотранспорт» предприятие пăхăнакан автостанцисенче, ял хуçалăх таварĕсен пасарĕнче, тĕп сыватмăшра пулма ĕлкĕрчĕ. Çав вăхăтрах федераци трассипе Мăн Сĕнтĕре çыхăнтаракан регион пĕлтерĕшлĕ асфальт çул мĕншĕн ванса тăнине уçăмлатрĕ. Михаил Васильевичшăн пĕр ĕçре те вак-тĕвеклĕх çук. Ку çулпа йывăр тиевлĕ «КамАЗ» автомашинăсем иртеççĕ иккен. 11-12 тонна таранах хăйăр турттараççĕ. Пĕрле 36 тонна таяççĕ. Кашни тĕнĕл /пурĕ виççĕ/ пуçне шутласан – 12 тонна. Нормăпа вара улттăран иртмелле мар.

Асфальт 30 градус шăрăхра 50-60 градус таранах хĕрет, кăнтăрла ирĕлет те. Йывăр автомашина, паллах, çула пусăрăнтарать, тарăн йĕр хăварать. Шыв-шур ăна çурать, лакăм-тĕкĕм пулать.

– Çул çинче йĕрке пулмаллах, – çирĕппĕн асăрхаттарчĕ Михаил Игнатьев. ЧР транспортпа çул-йĕр хуçалăхĕн министрне Владимир Филиппова яваплăха туйсах тăма, хăйне пăхăнакансенчен çирĕпрех ыйтма хушрĕ.

Кашмашра ял халăхĕ сĕт хакĕ пирки ӳпкелешсе калаçнине итлерĕ.

– Сĕте 13 тенкĕрен чакарса ан сутăр. Хăвăра хисеплеме вĕренĕр, – терĕ.

Район центрĕнчи Перекет банкĕ çывăхĕнчи çӳп-çап савăчĕ тĕссĕрленнĕ. Ăна симĕс тĕспе сăрлама, тавралăха чечекпе илемлетме сĕнчĕ.

Дмитрий БАРЫШОВ сăн ӳкерчĕкĕ

«Мария» лавкка ĕçченĕсем вара Михаил Васильевича хытах «кӳрентерчĕç». Автостанцисен çывăхĕнчех вырнаçнă та, республика Пуçлăхĕ çак çулпа иртессе чухламан-ши? Лавккана пырса кĕрес алăк умĕнчи картлашкасен хушшинче çум курăк çитĕнет. Çӳп-çап савăтне пушатман. «Çакнашкал илемсĕрлĕх халăха ăçтан илĕрттĕр ĕнтĕ», – тĕлĕнчĕ Михаил Игнатьев. Сутуçăсен республика Пуçлăхĕ хăйсене çакăн çинчен килсе асăрхаттарасса кĕтмеллех пулнă-ши?

Кăнтăр апачĕ хыççăн район администрацийĕн çуртĕнче Михаил Игнатьев ертсе пынипе канашлу иртрĕ. Кун йĕркинче – районăн 2014 çулхи кăрлач-утă уйăхĕсенчи социаллă пурнăçĕпе экономика аталанăвĕн пĕтĕмлетĕвĕ. Унпа администраци пуçлăхĕ Ростислав Тимофеев паллаштарчĕ. Кăтартусем пĕтĕмĕшле илсен аван, анчах ЖКХ тытăмĕнче çивĕч ыйту чылай. Çĕнĕлĕхсем çинчен халăха ăнлантармаççĕ, хăйсен тивĕçĕсене манаççĕ. Çавăнпах хăшпĕр управляющине улăштарас ыйту çуралчĕ.

Шалу çулленех хушăнатьха, çамрăксене вăл çав-çавах тивĕçтермест. Ĕç укçине виçерен иртсе ӳстерме май çук, çавăнпа та мĕн пуррине тирпейлĕ тытма, перекетлĕ пурăнма вĕренмелле.

Муркаш Енре демографи лару-тăрăвĕ лайăхланать. Пĕлтĕр малтанхи 6 уйăхра 290 ача çуралнă, кăçал – 305. Вилекенсен йышĕ 0,3% чакнă. Çав вăхăтрах уйрăлакансен кăтартăвĕ савăнтармасть. Пĕлтĕр I çур çулта 47 çемье уйрăлнă, кăçал – 51. Сăлтавĕ тĕрлĕрен. Чи малтан упăшкипе арăмĕ хушшинче хутшăнусем çивĕчленнипе, ĕçкĕ-çикĕпе айкашнипе, кĕвĕçнипе, хĕрсем çамрăклах хырăм пăрахнăран кайран ача çуратайманнипе ăнлантармалла пулĕ. Тĕрĕссипе, пĕр-пĕрне юратса пĕрлешсен те çемьене упрайманни йăлтах хăйсенчен килет.

Хуçалăхсенче майракаллă шултра вылькăх йышĕ чакать. Çавна май аш-какай туса илессипе, сĕт сăвассипе кăтарту пĕчĕкленнĕ. 52 ферма хуçасăр. Мĕн тумалла вĕсемпе? Аграрисен кун пирки тĕплĕн шухăшламаллах.

Юпа уйăхĕн 9-11-мĕшĕсенче республикăра «Раççей – спорт çĕр-шывĕ» Пĕтĕм тĕнчери V форум иртет. Чăваш Ен Пуçлăхĕ Муркашсене ăна хастар хутшăнма чĕнсе каларĕ. Çавна май çынсем сывă пурнăç йĕркине епле тытнипе кăсăкланчĕ: чĕлĕм туртакан йышлă-и?

Районти тĕп сыватмăшĕн тĕп тухтăрĕ Владислав Данилов арçынсен – 35, хĕрарăмсен 3-5 проценчĕ туртнине пĕлтерчĕ. Киревсĕр йăларан хăтăлма чĕнекенсем – тухтăрсем, педагогсем – пируспа айкашмаççĕ-и? Шел те, тупăнкалаççĕ иккен. «Туртакан врачсемпе учительсене ĕçре тытмалла мар, – терĕ Михаил Васильевич. – Пирĕн Правительствăра никам та туртмасть». Çакăн пирки тĕтĕм-сĕрĕм мăкăрлантаракансен шухăшласа тĕрĕс пĕтĕмлетӳ тума вăхăт.

Муркашра ял тăрăхĕн администраци пуçлăхĕнче Николай Никитин ĕçленĕ чухне район центрĕ чечек айнех пулнăччĕ, ырă ята тивĕçнĕччĕ. Кăçал вара çак илем таçта кайса кĕнĕ.

– Мĕн, кахаллантăр-им? Хăвăр район центрĕнче пурăннине, кунта хăнасем килсех тăнине ан манăр. Çум курăка вара ашкăнма памалла мар, – терĕ Михаил Васильевич.

Çав çул чечек нумай ӳстерни Муркашра Республика кунне ирттернипе çыхăннă. Уяв пулнă та – кайран йăлт маннă темелли çеç юлать кун хыççăн. Тĕрĕссипе, çитменлĕхсен тĕп сăлтавне хамăртах шырамалла. Айккинчен кам та пулин килсе каласса-системессе кĕтекен пултăмăр, çав вăхăтрах яваплăха туймастпăр. Паян тата çитес кунсенче мĕн тумалли пирки сахалрах шухăшлатпăр. Хĕтĕртекен кирлĕ пире. Унсăрăн çывăрсах каятпăр, кахалланатпăр.

■ **Валентин ГРИГОРЬЕВ**

Бюджета пуянлатмалли нухрата çухататпăр

/Вĕçĕ. Пуçламăшĕ 1-мĕш стр./.

«Кун пек чухне вĕренекенсен йышне мĕншĕн шута илмен? – пĕлесшĕн пулчĕ Анатолий Князев. – Шупашкар районĕнче Хĕрлĕ Чутай тăрăхĕнчипе танлаштарсан ачасем виçĕ хут нумайрах». Хуравĕ те çийĕнчех тупăнчĕ: Хĕрлĕ Чутайсем Раççей шайĕнчи спорт ăмăртăвĕсенче пĕрре кăна мар палăрнă, апла тăк вĕсене хавхалантармаллах.

ЧР пурлăх тата çĕр хутшăнăвĕсен министрĕ Анатолий Кузьмин хускатнă ыйту Куславкка районĕнчи икĕ лаптăка /40 тата 19 гектара яхăн/ – ял хуçалăх пĕлтерĕшлĕ çĕре хуçалăх енĕпе усă курмаллисен ушкăнне куçарассипе çыхăннă. Хальхи вăхăтра унта курăк çитĕнтереççĕ тата кĕтӳ çӳретеççĕ. Аукциона хутшăнса лаптăксене предприниматель туянасшăн, канмалли вырăн – туристсен базине – йĕркелесшĕн иккен.

«Тепĕр 10 çултан вара унта мĕн юлать?» – кăсăкланчĕ Михаил Игнатьев. Анатолий Иванович усламçă кану вырăнĕ йĕркеленипе аренда тӳлевĕ пысăк пайта кӳрессе шантарнине пĕлтерчĕ. Паян ку лаптăксем пĕр пуслăх та усă памаççĕ. Пуçлăх строительство ĕçĕсене хăвăртлатма ыйтмаллине, сăмаха тытмасан ку енĕпе штрафсемпе усă курмаллине аса илтерчĕ.

Пĕр шухăшласан, Чăваш Республикин «Патшалăх управленийĕн потенциалне аталантарасси» программăна улшăнусем кĕртессипе çыхăннă ыйту ЧР Юстици министерствине кăна пырса тивет темелле. Апла мар иккен: унăн уйрăм тытăмĕ демографи лару-тăрăвне пĕлтерĕшлĕ витĕм кӳрет. Тĕслĕхрен, çамрăксем мăшăрланаççĕ, пĕрне пĕри ĕмĕр юратса пурăнма шантараççĕ. Анчах хăшĕ-пĕри çемье лавне туртса пымашкăн хал çитерейместь, ĕнер арăм тата упăшка пулнă çывăх çынсем тĕрлĕ еннелле саланаççĕ. Ачисем вара çурма тăлăх çитĕнеççĕ. Тăванĕ-пĕтенне те пăшăрхантарать çакнашкал пулăм. «Çынсем мĕн сăлтавпа уйрălaççĕ?»– ыйтрĕ Пуçлăх юстици министрĕнчен. «Шухăш-кăмăл пĕр килменрен, пĕр-пĕрне улталанăран, пĕри ĕçке ернĕрен е наркотикпа иртĕхнĕрен...» – пулчĕ хурав. ЗАГС ĕçченĕсем уйрăлма шухăшлакансемпе чуна уçса калаçмаççĕ-и вара, çемьене упраса хăвармалли пирки ăнлантармаççĕ-и? Михаил Игнатьев шухăшĕпе – вĕсен лару-тăрăва бюрократ пек мар, çынлăха тĕпе хурса хакламалла. Пирĕн обществăна сывă та йĕркеллĕ çемье кирлĕ, çамрăк ăрăвăн ашшĕ-амăшĕн хӳттинче вĕсен ăшшине туйса, чунпа пуянланса халăха юрăхлă çитĕнмелле.

■ **Валентина СМИРНОВА**

Госслужба занятости Чувашии

Çамрăксемшĕн çул яланах уçă

Предприятисемпе организацисем ĕç вăйĕ ытларах ыйтма пуçлани юлашки çулсенче уйрăмах сисĕнет. Паян ĕçсĕр пĕр çын пуçне 4 ваканси тивет. Тăватă çул каялла вара пĕр вакансишĕн ĕççĕр виçĕ çын тупăшнă. Вĕренӳ заведенийĕ пĕтернĕ хĕрсемпе каччăсем те ĕçе – хăйсем тĕллĕн те, служба органĕсем пулăшнипе те – çăмăллăнах вырнаçма пултараççĕ.

Кăçалхи утă уйăхĕн 1-мĕшĕ тĕлне хатĕрленĕ кăтартусем тăрăх професси пĕлĕвĕн заведенийĕ пĕтернисенчен 58-шне ĕççĕрлĕх статусĕпе регистрациленĕ. Çав йышран 37-шĕ – 2013 çулта, 21-шĕ кăçал вĕренсе тухнисем. Урăхла каласан иртнĕ çулхи çав вăхăтринчен 41,4 процент сахалрах.

Цифрăсем тата фактсем

2014 çулхи кăрлач-çĕртме уйăхĕсенче ĕçлев служби органĕсем професси пĕлĕвĕ илнĕ 287 çамрăка вырăн тупса панă /ĕç шыраса пынисен йышĕн 71,9 проценчĕ/. Вĕсенчен 62,4 проценчĕ – профессин вăтам пĕлĕвĕн учрежденийĕ, 37,6 проценчĕ аслă шкул пĕтернисем. Вырнаçнă кашни иккĕмĕш çамрăк специалист хăйĕн профессийĕпе /специальноçĕпе/ ĕç тупнă. Вĕренсе тухнă хыççăн ĕççĕр шутланнă çамрăксенчен электрогазосварщике, электросварщике, инженера, менеджера тата повара вырнаçмашкăн çăмăлрах пулнă.

Статистика тăрăх – техникумсемпе колледжсенче «Апат-çимĕç продукчĕсен тата потребитель таварĕсен технологийĕ» /52 çын/, «Экономика тата управлени» /13 çын/ профессипе /специальноçпе/ вĕренсе тухнисем республикăри ĕçлев служби органĕсенчен пулăшу ытларах ыйтнă. Аслă шкул дипломĕллĕ çамрăк специалистсенчен экономистсем тата управленецсем, çавăн пекех гуманитари тата педагогика факультечĕсенчен вĕренсе тухнисем ĕççĕрсен йышĕнче нумайрах.

Вĕренĕвĕн уйрăм заведенийĕ тăрăх та хаклама май килет. Канашри строительство техникумĕ /26 çын/, Çĕнĕ Шупашкарти политехника техникумĕ /20 çын/, Шупашкарти машиностроительнăй техникум /11 çын/ тата Мускав патшалăх автомобильпе çулйĕр техника университечĕн Атăл тăрăхĕнчи филиалĕ /МАДИ, 12 çын/ пĕтернĕ хыççăн ĕççĕррисен йышне тăнисем ытларах.

Банкри резюме

Професси пĕлĕвĕ илнĕ çамрăксене ĕçе вырнаçтарас енĕпе паракан патшалăх пулăшăвĕсенчен чи пĕлтерĕшли вĕсене валли профессие тата специальноçа кура юрăхлă ĕç суйласа илесси шутланать.

Патшалăхăн 2012-2020 çулсем валли йышăннă «Чăваш Республикинчи халăха ĕçпе тивĕçтерессi» программăна пурнăçласа республикăри ĕçлев служби органĕсем «Ĕçĕн малтанхи вырăнĕ» мероприяти ирттереççĕ. Унпа килĕшӳллĕн профессин вăтам пĕлĕвĕ илнĕ, пуçласа ĕç шыракан 18-20 çулсенчи ĕççĕр 120-рен кая мар çамрăка вăхăтлăх вырнаçтарма палăртнă. Çапла майпа йĕркеленĕ ĕçе хутшăнакансен пĕрлехи тупăшĕ икĕ пайран – ĕçпе тивĕçтерекен тӳлекен шалуран /чи пĕчĕк ĕç укçи виçинчен сахал мар/ тата служба центрĕ пурлăх тĕлĕшĕнчен хавхалантарнинчен /ĕççĕрлĕх пособийĕн чи пĕчĕк виçинчен тата унăн икĕ виçинчен иртмен сумминчен – пĕтĕмпе 1700 тенкĕ таран/ – йĕркеленет.

Çакна финанслама республика бюджетĕнчен 769,2 пин тенкĕ уйăрма палăртнă. Çулталăк пуçланнăранпа вăхătлăх ĕçе професси пĕлĕвĕ паракан учрежденирен вĕренсе тухнă 69 çамрăка йышăннă, вĕсене пурлăх тĕлĕшĕнчен хавхалантармашкăн 160 пине яхăн тенкĕ тăкакланă. Ĕçлевĕн вăхăтлăх килĕшĕвĕпе вăй хунă май çамрăк специалистсем хăйсен профессийĕ тĕлĕшпе опыт пухма, çавăн пекех асăннă организацире яланлăх юлмашкăн хăйсене лайăх енĕпе кăтартма пултараççĕ. Халăха ĕçпе тивĕçтерекен центрсен порталĕсенче /www.chuvash.regiontrud.ru/ вĕренсе тухнисен резюме банкне йĕркеленĕ, унпа усă курса ĕçпе тивĕçтерекенсем çамрăк кадрсем пирки васкавлă информаци илеççĕ тата вырăнсене специалистсемпе çирĕплетеççĕ.

Çамрăк специалистсене шыраса тупма меллĕ пултăр тесе резюмене вĕсем вĕренӳ заведенийĕсенче илнĕ професси /специальноç/ тăрăх вырнаçтарнă.

Банка ĕç шыракансем çитернĕ çĕнĕ резюмепе куллен пуянлатаççĕ. Паянхи кун тĕлне унта вĕсен шучĕ 300-е яхăн. Банкăн пысăк пайĕ /71 процент/ профессин аслă вĕренĕвĕн учрежденине пĕтернисем панă резюмерен тăрать.

Татах вĕренмелле

Çамрăк специалистсен ĕç рынокĕнчи конкуренцире çĕнтерме пултараслăхне ӳстерес тĕллевпе служба центрĕсем экономика пĕлĕвĕ паракан аслă шкул, техникум, колледж пĕтернисене 1С «Предприяти», 1С «Бухгалтери», 1С «Суту-илӳ тата склад», «Шалу тата кадрсем» программăсемпе килĕшӳллĕн квалификацие ӳстерме яраççĕ. Унсăр пуçне вĕсене менеджментăн тĕрлĕ программипе /персонал, коммерци ĕçĕ-хĕлĕ тата ытти енĕпе/ ăсталăха пуянлатма, «илемлетекен дизайнер», «интерьер дизайнерĕ», «ПЭВМпа смета палăртасси» тата ытти профессипе квалификаци илме сĕнеççĕ. Техника профессийĕллисене «программист» специальноçа алла илмешкĕн ултă уйăхлăх курса яраççĕ. Çулталăк пуçланнăранпа професси вĕренĕвĕнче 56 çамрăк специалист пулнă, тивĕçлĕ хăнăху илнĕ хыççăн вĕсенчен 45-шĕ шалуллă вырăн тупнă.

Паянхи кун тĕлне служба органĕсен арсеналĕнче ĕç шыракан граждансене психологи хӳтлĕхĕпе тата социаллă адаптаципе тивĕçтермелли 20 ытла программа пур. Çав шутра вĕренсе тухнă çамрăксем валли ятарласа хатĕрленисем – «Тантăш», «Çамрăк специалист», «Ĕçе вырнаçмалли технологи», «Карьерăна палăртасси», «Ăнăçу технологийĕ» тата ытти. Пуçласа ĕç шыракан хĕрсемпе каччăсем тата професси вĕренĕвĕн учрежденийĕнчен тухнисем валли çулталăк пуçланнăранпа профориентацин «Карьера кунĕн» 44 мероприятине ирттернĕ. Вĕсене хутшăннисенчен 39-шĕ яланлăх вырăн тупнă, 21-шĕ професси вĕренĕвне кайнă. Психологи хӳтлĕхĕн тренингĕсенче тата ĕç рынокĕнчи социаллă адаптаци программисенче 31 çын пулнă. Кăçалхи кăрлач-çĕртме уйăхĕсенче республикăри район-хулара çамрăксене ĕçе вырнаçтарас тĕллевпе вакансисен 13 ярмăрккине йĕркеленĕ.

Чăваш Ен Халăха ĕçпе тивĕçтерекен патшалăх службi.

ПĔЛЕС ТЕНĔÇÇĔ...

Суту-илӳпе промышленноç палати çĕнтернĕ

ЧР Экономика аталанăвĕн, промышленноç тата суту-илӳ министерстви кăçал çынсен пуçарăвне хавхалантарас, ытларах социаллă ыйтусемпе ĕçлекен, коммерци тытăмĕ шутланман организацисене пулăшас тĕллевпе ресурс центрне тума хăш пĕрлĕхе ЧР хыснинчен субсиди уйăрмашкăн йышăннă?

В.СИНЕВ.
Шупашкар районĕ.

Экономика министерствин конкурс комиссийĕн ларăвĕ утă уйăхĕн 23-мĕшĕнче иртнĕ. Вăл эсир çĕкленĕ ыйтăва социаллă пурнăçа тĕп вырăна лартакан, коммерци тĕллевĕ тытман организацисене пулăшма ресурс центрĕ никĕслеме ЧР хыснинчен субсиди уйăрмалли йĕркепе килĕшӳллĕн татса панă. Ăна ЧР Министрсен Кабинечĕ 2014 çулхи ака уйăхĕнче çирĕплетнĕ. Хăйсен умне çавнашкал тĕллев лартнă 3 организаци конкурса хутшăнма документ тăратнă: ЧР Суту-илӳпе промышленноç палати, Чăваш регион обществи «Граждансен пуçарăвĕ» организацийĕ, «Интеграл» технопарк» коммерциллĕ мар пайташлăх. ЧР Промышленноçпа суту-илӳ палати чи нумай балл пухнă. ЧР бюджетĕнчен ăна пĕр млн тенкĕлĕх субсиди уйăрма йышăннă. Палатăна чылай çул Игорь Кустарин ертсе пырать.

Йĕркене хытарнă

Саккуна пăсса вăрман касакансене айăпламалли йĕркене çирĕплетнĕ теççĕ. Тĕрĕсех-и?

Н.ПЕТРОВА.
Муркаш районĕ.

Кăçалхи утă уйăхĕн 21-мĕшĕнче федерацин «Раççей Федерацийĕн саккунĕсен хăшпĕр актне улшăнусем кĕртесси çинчен» 277-мĕш саккунне алă пуснă. Уголовлă кодекса «Саккуна пăхăнмасăр каснă йывăçа сутас тĕллевпе туянни, упрани, пĕр вырăнтан тепĕрне турттарни, унтан каскаласа ăна-кăна туни, е сутни» ятлă 191.1 статья кĕртнĕ. «Саккуна пăсса вăрман йывăçтĕмне касни» тата «Вăрман йывăç-тĕмне пĕтерни е сиенлени» 260 тата 261 статьясенче пăхнă штраф виçине пысăклатнă. РФ Административлă право йĕркин кодексĕнче палăртнă штраф виçине вăтамран икĕ хут ӳстернĕ. Халĕччен уйрăм çын саккуна пăсса йывăç кассан е ăна сиенлесен 3-3,5 пин тенкĕлĕх штрафланă. Ӳлĕм 4-5 пин тенкĕ тӳлеттерĕç. Саккуна пăхăнмасăр касса хатĕрленĕ йывăçа е сутас тĕллевпе туянсан, упрасан, пĕр вырăнтан тепĕрне турттарсан, е сутсан уйрăм çынна – 5 пин, должноçри çынна 20-40 пин тенкĕлĕх штраф хурĕç, уйрăм предпринимателе е 20-40 пин тенкĕ тӳлеттерĕç, е унăн ĕç-хĕлне 90 талăка чарса лартĕç, юридици сăпачĕсене 250-500 пин тенкĕлĕх штрафлĕç е ĕç-хĕлне 90 талăка чарса лартĕç.

Проект хатĕрлеме ыйтаççĕ

Иртнĕ çулсенче Шăмăршă ялĕ çумĕнче пĕве пурччĕ. Пушар автомашинисем шыв тултаратчĕç. Пĕлтĕр пĕве татăлчĕ. Хăçан юсĕç-ши?

К.НИКОНОРОВА.
Шăмăршă районĕ.

Шăмăршă райадминистрацийĕ кăçалхи пуш уйăхĕнче Хырла юхан шывĕ çинчи плотинан /Çĕнĕ Шăмăршăпа Шăмăршă ялĕн Юбилей урамĕ хушшинче/ гидрохатĕрне тĕпрен юсамалли проекта ЧР хыснинчи укçаран хатĕрлеттерме ыйту тăратнă. Бюджетран кĕмĕл уйăрсан ăна тутарма май килĕ.

Проекта патшалăх экспертизи витĕр кăларнă хыççăн шыв объекчĕсемпе усă курас, вĕсене хӳтĕлес енĕпе ирттерекен конкурса хутшăнма федерацин Çут çанталăк ресурсĕсен тата экологи министерствипе Шыв-шур ресурсĕсен агентствине çитерĕпĕр. Вĕсем регионсене нухрат уйăрас ыйтăва татса параççĕ.

Иван ИСАЕВ,
ЧР Çут çанталăк ресурсĕсен тата экологи министрĕ.

Чăваш Ен çӳлерех хăпарнă

Экономикăна инвестици хывнине тĕпчекен агентствăсем пирĕн республика ĕçне мĕнле хаклаççĕ?

А.СЕМЕНОВА.
Вăрнар районĕ.

Информаци технологийĕсен аталанăвĕн тата инновацисен наци ассоциацийĕ регионсен 2013 çулхи инноваци рейтингне пĕтĕмлетнĕ. Унăн тĕллевĕ – ăслăлăх тата инноваци енĕпе çулталăка чи лайăх кăтартусемпе вĕçленĕ субъектсене, çакăнпа пĕрлех Раççейре инноваци лару-тăрăвĕ еплереххине палăртасси. Регионсен 70 проценчĕ хăйсен 2012 çулхи позицине сыхласа хăварнă. Краснодар крайĕ вăтам шайран 19 картлашка çине хăпарса çитсе тăваттăмĕш вырăна çитнĕ. Сăлтавне Сочири Олимпиадăна хатĕрленсе хула инфратытăмĕпе региона çĕнĕлĕх нумай кĕртнипе ăнлантараççĕ. Чăваш Ен висĕм çулхинчен виçĕ картлашка хăпарса, Ленинград облаçĕпе Мордваран иртсе Раççейри субъектсенчен 32-мĕш вырăна хăпарнă. Эпир инноваци енĕпе вăтам хастар регионсен ретĕнче тăратпăр. Инноваци тĕлĕшпе чи сатурри – Мускав хули, иккĕмĕшĕ – Санкт-Петербург. Самаях хастаррисен йышĕнче пĕрремĕш – Тутарстан, ун хыççăн 19 регион.

Сĕте каллех йӳнетрĕç

Коммерсантсем сутлăх сĕте çулталăкăн пĕрремĕш çурринче уйăхсерен йӳнетрĕç. ЧР Министрсен Кабинечĕ мĕншĕн ăна пĕр шайра тытса тăмасть. Халĕ пирĕн ялта кашни литрне 11 тенкĕлле çеç пуçтараççĕ.

Римма НИКОЛАЕВА.
Канаш районĕ.

«Федераци саккунĕсенче патшалăх мĕн пур харпăрлăхлă хуçалăхсем сутакан сĕт хакне йĕркелесе тăмалли йĕрке çирĕплетмен, – тесе пĕлтерет ЧР Ял хуçалăх министерстви. – Ăна продукци сутакан, пуçтарса çӳрекен тата сĕт завочĕ пĕр-пĕрин хушшинче çирĕплетекен килĕшӳре палăртаççĕ. Хак мĕнле пуласси сĕт туса илекенсем, туянас текенсем йышлă пулнинчен нумай килет».

Çулталăкăн тĕрлĕ вăхăтне кура вăл улшăнса тăрать. Çуркунне-çулла сĕт ытларах сунă май хак самай ӳкет. Кĕркунне производство чакнăçемĕн продукци хакланать.

ЧР Ял хуçалăх министерствин «Агро-Инновацисем» предприятийĕ пĕлтернĕ тăрăх – утă уйăхĕн 24-мĕшĕнче республикăри тирпейлекен предприятисем сĕтĕн кашни килограмне 14,85 тенкĕпе йышăннă. Ку хак продукци пуçтаракансем ял çыннисенчен пухнă сĕтĕн мар. Вĕсене 10-12,5-шер тенкĕ кăна тӳлеççĕ. Министерство çыру авторне янă хуравра килти хуçалăхсенчен çулла пухакан сĕте иккĕмĕш сорта çеç кĕртнине, çавна пула унăн сутлăх хакĕ пĕчĕкреххине палăртнă.

Çĕр пулăхне пĕтермĕç-ши?

Чăваш Енпе Китай экономика çыхăнăвĕ йĕркелеме килĕшнĕ. Çĕре чухăнлатмĕç-ши? Китай пайтаçисем Инçет хĕвел тухăçĕнчи регионсенче, Рязань, Смоленск облаçĕсенче çĕре хими им-çамĕпе, удобренипе вараланине пурте пĕлеççĕ. Республикăра ан наркăмăшлаччăр тесе мĕн тума палăртаççĕ?

А.КАРПУХИН.
Сĕнтĕрвăрри районĕ.

Эсир çĕкленĕ ыйтăва ЧР Ял хуçалăх министерствинче пăхса тухнă. Икĕ енлĕ килĕшӳре Сĕнтĕрвăрри енре майракаллă шултра выльăх ĕрчетмелли комплекс тата теплица хута яма тĕллев лартнă. Патшалăхăн тивĕçлĕ органĕсем, общество организацийĕсем чикĕлеш енчи инвесторсем проекта еплерех пурнăçа кĕртнине тĕрĕслесе тăрĕç. Министерство кӳршĕсен бизнесĕ çут çанталăка ан сиенлетĕр, этем пурнăçне йывăрлăха кĕртсе ан ӳкертĕр тесе мĕн кирлине тума шантарать.

Ялта ĕçлеме çын кирлĕ

Алтай крайĕнче шыва кайнисене, Украина вăрçине пула инкеке лекнисене Çĕмĕрле районĕнчи ял хуçалăхĕнче ĕçлеме йышăнмалла.

Николай АДĔР.
Çĕмĕрле районĕ,
Тури Кăмаша ялĕ.

Шупашкартан тăван ялне çĕклеме таврăннă Николай Михайловича ЧР Ял хуçалăх министерстви хурав панă. «АПК аталанăвĕ» наци проектне пурнăçа кĕртме тытăннăранпа /2006 ç./ хуçалăх тытса тăмалли пĕчĕк тытăмсем çĕр-шыв, ял экономикин пĕр пайĕ пулса тăчĕç, – палăртнă унта. – АПКри паянхи лару-тăру вĕсене те, пысăк хуçалăхсене те аталантарма хистет».

ЧР Министрсен Кабинечĕ 2012 çулхи раштав уйăхĕнче «Ĕç пуçлакан фермерсене 2012-2014 çулсенче пулăшасси» тата «Çемье фермисене хресчен /фермер/ хуçалăхĕсенче 2012-2014 çулсенче аталантарасси» тĕллевлĕ программăсем йышăннă. «Вĕсемпе килĕшӳллĕн эсир ХФХна е çемье фермине аталантармашкăн – грант илмешкĕн – конкурса çуллен хутшăнма пултаратăр, – палăртнă çырура. – Çĕмĕрле хулин ĕçпе тивĕçтерекен центрĕ Тури Кăмаша фермине ĕçлекенсемпе тивĕçтерессишĕн унта мĕнле специалистсем кирлине, ăна нумай вăхăта тара пама тĕллев лартнине ĕç шыракансене пĕлтернĕ. Çĕмĕрле райадминистрацийĕнчен хыпарланă тăрăх – «Çу уйăхĕн 1-мĕшĕ» «колхоза» /халĕ Н.Адĕрăн килти хуçалăхĕ/ вырнаçма халĕччен пĕр специалиста кăна яман. Сăмахран, 2011 çулта унта Мария Николаева /1981 çулта çуралнă/ зоотехникра ĕçлеме пуçланă. Çамрăк специалист, федерацин «Ялăн 2012 çулччĕнхи социаллă аталанăвĕ» программипе килĕшӳллĕн пурăнмалли вырăна лайăхлатма патшалăхран пулăшу илнĕскер, кăшт вăй хурсанах ĕçрен кайнă. Çĕмĕрле райадминистрацийĕ 2013 çулта сирĕн килти хуçалăхра тăрăшма темиçе специалиста сĕннĕ. Анчах пĕри те килĕшмен».

Юрий МИХАЙЛОВ хатĕрленĕ

Ҫӑка арҫынна хӗрарӑм ылханнинчен ҫӑлать.

Халӑх каларӑшӗнчен.

Шӑпа

Ёнену́ чунра пулмалла

«Эпӗ пӗр 40-50 ҫул турра ӗненмен. Анчах хӑш-пӗр ҫынна тӗл пулсан пурнӑҫ, ӗҫ-пуҫ ӑнманнине сисеттӗм. Манӑн аннене пушӑ витрепе курсан та ӑнать тетчӗ ял-йыш. Сунарҫӑсем сунара кайиччен унпа курнӑҫсан сунар яланах ӑннӑ-мӗн. Вӗсем сӑсара ҫӗклемӗпех йӑтса килнӗ. Ҫапла, ӑнасси пушӑ витререн мар, мӗнле ҫынна курнинчен килет. Унтан тата ... кушак ҫула татса каять – темшӗн ӑнмасть. Мӗне пӗлтерекен паллӑ-ха ку? Тӗнчере тем тесен те вӑрттӑнни, ҫӳлти хӑват пур. «Нивушлӗ турӑ пур-ши?» – тесе эпӗ аннерен те пӗрре кӑна мар ыйтнӑ», – ҫапла пуҫларӗ калаҫӑва Вӑрмар районӗнчи Энӗшпуҫра пурӑнакан 86 ҫулти Петр Васильев.

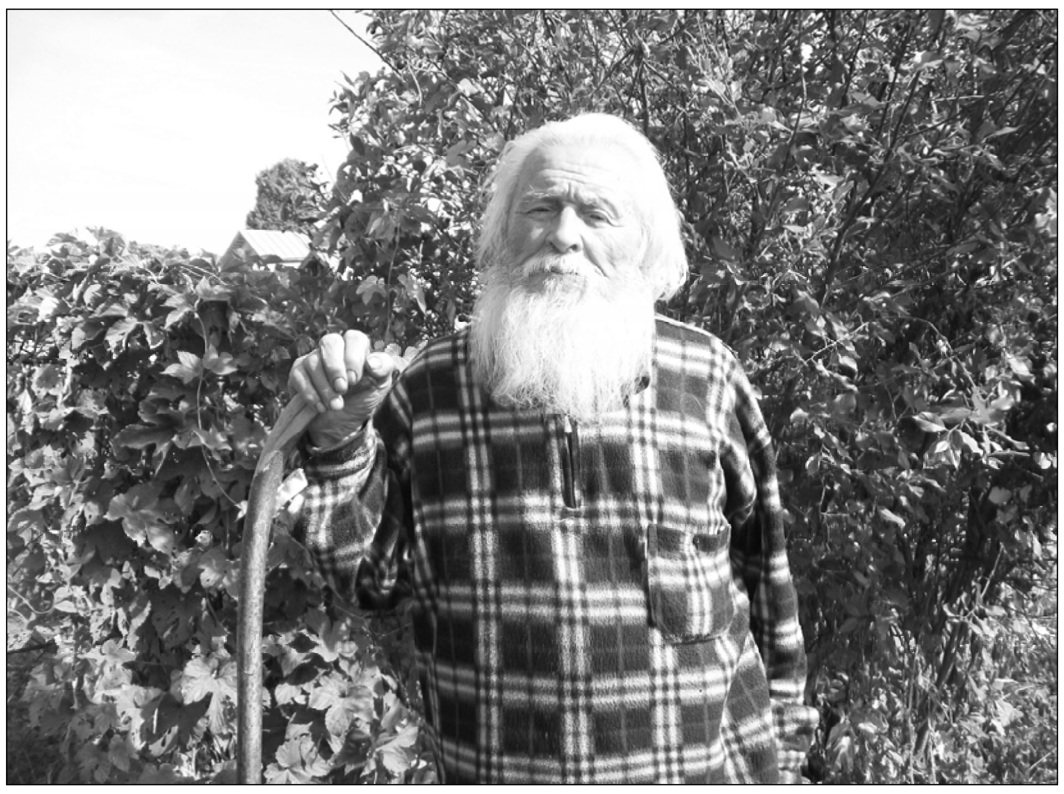

● Петр Васильев.

Петр Васильевич питӗ хӑйне евӗр тата интереслӗ ҫын. Темӗнпе те кӑсӑкланаканскерпе кирек епле темӑпа та сӑмахлама пулать. Ялта вӑл сухал ӳстерекен пӗртен пӗр ҫын пулнипе те палӑрать.

«Хӑй вӑхӑтӗнче пирӗн патӑмӑрта /пӗчӗк пӳртре/ Петр Васильевич Васильев пачӑшкӑ ҫемйипе пурӑннӑ. Вӑл, Хусанти учительсен семинарине пӗтернӗскер, И.Я.Яковлевӑн юлташӗ пулнӑ. Этнографи материалӗсене пухнӑ. Чӑваш шкулӗсенчи вӗренекенсем валли педагогика класӗсем йӗркеленӗ. Пуҫарулӑхӗпе, хастарлӑхӗпе палӑрнӑ. Ҫут ҫанталӑка юратнӑ, вӗлле хурчӗ тытнӑ. Манӑн аттен пиччӗшӗ Иван Раевский ун патӗнче утарҫӑра тӑрӑшнӑ. Асатте, Семен Ларионов, чиркӳре хуҫалӑха ертсе пыма пулӑшнӑ, попечитель пулнӑ. Анчах халӑх хисепленӗ Петр Васильев пачӑшкӑна «совет влаҫне хирӗҫ» тесе тӗрмене хупнӑ. Ӑна ирӗкрен хӑтарнӑ вӑхӑтра та ҫемйи пирӗн патӑрта пурӑннӑ. Тӗрмерен килсен нумай пурӑнайман вӑл. Ял халӑхӗ каланӑ тӑрӑх – ӑна пытарнӑ чухне халӑх йышлӑ пулнӑ. Чиркӳре асӑнтарнӑ чухне турӑ ҫуртне шурӑ кӑвакарчӑн вӗҫсе кӗнӗ теҫҫӗ. Пӗлтӗр унӑн вил тӑприйӗ ҫине ку тӑрӑхри пачӑшкӑсем, музей ӗҫченӗсем, ял-йыш пухӑнса Асӑну плити вырнаҫтарчӗҫ», – сӑмах ҫӑмхине сӳтрӗ Петр Васильевич.

– Петр Васильев сирӗн ҫемьене кӗмӗлпе илемлетнӗ авалхи турӑш парнеленӗ теҫҫӗ...

– Ҫапла, унӑн ҫемйи евангели, икӗ турӑш /турӑ Амӑшӗ тата Иисус Христос ҫӑлавҫӑ/ парнеленӗ. Вӗсене халӗ те упратӑп. Матӑшки – Марфа, хӗрӗ Екатерина ятлӑ пулнӑ. Каярах Екатерина Петровна Хусана куҫса кайнӑ, учительте ӗҫленӗ.

– Калӑр-ха, турӑшӗсене мӗншӗн ялти чиркӗве парас темерӗр?

– Манӑн шухӑшпа, чиркӳ – ҫылӑхлӑ вырӑн. Турӑ чиркӳре пурӑнмасть, унта ҫынна тӗне кӗртеҫҫӗ, венчете тӑраҫҫӗ, вилене асӑнаҫҫӗ...

Петр Васильев ялти шкулта 7 класс пӗтернӗ хыҫҫӑн Канаш районӗнчи Ӑвӑспӳрт Кипеч ялӗнче пӗлӗвне ӳстернӗ. 1948 ҫулта ӑна ҫара илнӗ. Ленинград облаҫне лекнӗ йӗкӗт полк шкулӗнче вӗреннӗ. Кӗҫӗн сержант пулса тӑнӑ. Тӑван тӑрӑха таврӑнсан чукун ҫул ҫинче ӗҫленӗ. Пӗр тапхӑр ферма кӗтӗвне кӗтнӗ, хӑмла плантацийӗнче вӑй хунӑ. Тивӗҫлӗ канӑва тухсан чиркӳре староста пулнӑ. 1960 ҫулта хӑйӗнчен вунӑ ҫул кӗҫӗн Антонинӑпа ҫемье ҫавӑрнӑ. Антонина Петровнӑпа Петр Васильевич паянхи кунчченех шӑкӑл-шӑкӑл пурӑнаҫҫӗ. 8 ача пӑхса ӳстернӗ вӗсем. Пурне те аслӑ пӗлӳ пама тӑрӑшнӑ. Вӗсен йышӗнче халӗ учительсем те, бухгалтерсем те пур. Зоя, сӑмахран, Раҫҫей телекуравӗнче 1-мӗш каналта бухгалтерта вӑй хурать. Ватӑсем паян йышлӑ мӑнукӗпе тата кӗҫӗн мӑнукӗсемпе йӑпанаҫҫӗ. «Пӗррехинче тӗлӗкре хӗрарӑм тӗлленчӗ. «Манӑн санӑнне пӗр ҫӳҫ пӗрчине илсе юласчӗ», – терӗ хайхи. Вара эпӗ сухал ӳстерме тытӑнтӑм. Библири Самсон та сухаллӑ пулнӑ. «Турӑ хӑвачӗ ҫӳҫре»,– теҫҫӗ. Мӗн пур ҫветтуй сухаллӑ пулнӑ. Тӗрӗссипе вара турра юрасси унтан килмест. Сухаллӑ тепӗр ҫын та пӳтсӗр пулма пултарать», – шухӑшне палӑртать Петр Васильевич. Сӑмах май, Петр Васильев сухала 20 ҫул ытла ӳстерет. «Ватлӑх хӗпӗртев мар, анчах эпӗ вилӗмрен хӑрамастӑп. Мӗншӗн тесен эпӗ турӑпа ҫыхӑннӑ. Апла пулин те паяхи чиркӗве, пачӑшкӑсене ытлашшиех кӑмӑлламастӑп. Ёнену́ чунра пулмалла. Ёнену́ ӑс-хакӑлтан та ҫӳлерех. Кашни ҫыннӑн хӑйне юратмалла. Хӑйне юратман ҫын ыттисене те кӑмӑлламасть. Пӗчченлӗхрен хӑрама кирлӗ мар, хушӑран пӗччен те юлмалла. Ун чухне ҫын хӑйӗн чунӗпе «пуплет», вӑй-хӑват пухать. Хӗрарӑмпа арҫыннӑн ача ҫуратма кӑна пӗрле ҫывӑрмалла. Анчах паян ӑна никам та пӑхӑнаймасть. Ачи-пӑчине те сахал ҫуратаҫҫӗ. Хырӑм пӑрахакан йышлӑ. Манӑн арӑм та пӗрре ҫылӑха кӗме шухӑш тытнӑччӗ. Ун чухне те эпӗ тӗлӗк курнӑччӗ. Пӗр хӗрарӑм мана сӑрт ҫинчен чутах тӗртсе ӳкеретчӗ... Ҫӗнӗ чун пурнӑҫне татмарӑмӑр вара...»,– ассӑн сывлать мучи.

Васильевсем ватӑлтӑмӑр тесе алӑ усса лармаҫҫӗ, кайӑк-кӗшӗк усраҫҫӗ, пахча ҫимӗҫ ӳстереҫҫӗ. Петр Васильевич велосипедпа вӑрмана кӑмпа-ҫырлана ҫӳреме юратать. «Эпӗ ача чухнехипе танлаштарсан тӗнче питӗ улшӑнчӗ. Ҫут ҫанталӑк та урӑхланнӑ. Унпа ҫыхӑннӑ халӑх сӑнавӗсем те пурнӑҫланса пымаҫҫӗ. Е тип шар пулать, е ҫумӑр ҫуса йӑлӑхтарать... Пӗлтӗр ҫӗр чӑмӑрӗ ҫинче 2500 хутчен шыв иллнине шута илнӗ. Эпир вӑрмана та, утӑ ҫулма та ҫаран ҫӳренӗ. Халӗ чылайӑшӗ ҫара уран ҫӗр ҫине те пусаймасть. Шел, ҫут ҫанталӑкпа этем килӗшӳре пурӑнмасть»,– пӑшӑрханӑвне пытармарӗ шур сухал. Петр Васильев вара паян та килте те, ял хушшинче те ҫара уранах ҫӳрет. Капла ҫӗр хӑватне, ҫут ҫанталӑк вӑйне туйма аванрах-мӗн...

■ **Роза ВЛАСОВА.**

Автор сӑн ӳкерчӗкӗ

Пурнӑҫран

Юрату парни

Ӗмӗр пурин те пӗр килмест. Телейне те турри пӗр пек валеҫмест теҫҫӗ. Ӑна уйӑрса панӑ чухне, ахӑртнех, эпӗ килте пулман пулӗ ҫав. Шӑпа мана сусӑр ҫуралма пӳрнӗ. Эпӗ ҫуралнӑранпах сӗм суккӑр. Тавралӑх илемне, хӗвеле тулли куҫсемпе сӑнама мӗн чухлӗ ӗмӗтленмен пулӗ? Хама ҫуратнӑ аннене те пӗрре те курман. Пурнӑҫ илемне туятӑн-и, ҫук-и – вӑхӑт вара малаллах шӑвать. Хӗр шутне те кӗтӗм. Качча каясси пирки ӗмӗтленместӗп те, манашкалли камах кирлӗ ӗнтӗ?

Ыран мӗн пулассине никам та пӗлмест ҫав. Эпӗ те шухӑшламан-туман ҫӗртенех Павӑлпа паллашрӑм. Уҫӑлма илсе тухатчӗ вӑл мана. Тухтӑрсем патне те илсе кайрӗ. Качча тухма та ыйтрӗ. «Пулас мӑшӑра хам куҫӑмпа курмасӑр качча тухмастӑп», – терӗм эпӗ. Вӑхӑт шурӗ. Пӗррехинче больницӑран мана валли донор тупӑнни пирки шӑнкӑравласа пӗлтерчӗҫ. Хӗпӗртенипе кам пулӑшма килӗшнине те тӗпчемерӗм эпӗ. Хаваспах килӗшрӗм. Чӑн та, операци ӑнӑҫлӑ иртрӗ. Халӗ эпӗ питӗ лайӑх куратӑп. Анчах Павӑл ман пурнӑҫран пач ҫухалчӗ.

Кӗҫех эпӗ хамӑн юратӑва тӗл пулса ҫемье ҫавӑртӑм. Икӗ ача ҫуратрӑм. Куҫӑм курма пуҫланӑранпа 11 ҫул та иртрӗ ӗнтӗ. Пӗррехинче ман пата ҫыру килчӗ. Ӑна илсен питӗ тӗлӗнтӗм, вуласа тухсан вара ҫӗр тӗпне анса кайма хатӗрччӗ. Вӑл мана телейлӗ тӑвас тесе хӑйӗн куҫӗсене «парнеленӗ» иккен. Хам пысӑк йӑнӑш тунине, шухӑшламасӑр персе янӑ сӑмаха каялла илме пултарайманнине халӗ ҫеҫ ӑнланса илтӗм. Юрату парни ытла та хакла ларчӗ. Анчах вӑхӑта каялла тавӑрма ҫук...

■ **Кристина ДУБАНОВА.**

Шупашкар хули

Психолог сӗнӗвӗ

«Эпе́ сана шанатӑ́п»

«Кӗҫех вӑтӑра ҫитетӗп. Ҫемье ҫавӑрма та вӑхӑт ӗнтӗ. Анчах качча тухма хӑратӑп. Паянхи арҫынсем арӑмӗсене хисеплемеҫҫӗ, урӑххисемпе улӑштараҫҫӗ. Калӑр-ха, арҫынна ҫумра епле тытмалла-ши? Пурнӑҫ ҫулӗпе пӗр ҫынпах утасчӗ те...

Инна И.

Канаш хули.»

«Ҫумра тытас» тени хӑех эсир шикленнине систерет. Асӑрханӑ-и, хӑш-пӗр хӗрарӑм патне арҫынсем шутсӑр туртӑнаҫҫӗ. Ҫав вӑхӑтрах вӗсем илемлӗ те, илӗртӳллӗ те мар, ӑс-хакӑл шайӗпе те палӑрмаҫҫӗ. Вӗсен вӑрттӑнлӑхӗ урӑххинче. Ҫав хӗрарӑмсем хӑйсем шикленнине, хӑранине, пӑлханнине арҫынна палӑртмаҫҫӗ. «Эпир хӗрарӑма мӗн чухлӗ сахалрах юрататпӑр, ҫавӑн чухлӗ ытларах килӗшетпӗр», – тенӗ А.С.Пушкин. Ҫак сӑмахсем калама ҫук тӗрӗс. Этемлӗхӗн вӑйлӑ ҫурришӗ сунарҫӑ пекех. Ҫӑмӑлпа алла ҫакланнӑ, ҫав вӑхӑтрах хӑйӗнчен пач та уйӑрасшӑн мар «кайӑк» «сунарҫӑна» часах йӑлӑхтарать. Вӑл хӗрарӑма пӑрахса каять. Ҫынна ирӗклӗх панипе кӑна тытса чарма пулать. Ҫав вӑхӑтрах хӗрарӑмӑн та хӑйне питӗ ирӗклӗ пек тытмалла. «Эпӗ– санӑн, эсӗ – манӑн» тени юрӑра кӑна хитре илтӗнет. Ҫын – япала мар, ӑна манӑн, санӑн тесе уйӑраймастӑн. Арҫынпа хӗрарӑмӑн кашнин хӑйӗн харпӑр хӑй интересӗ пулмалла. Качча тухрӑм тесе ҫынсемпе, юлташсемпе хутшӑнма пӑрахмалла мар. Хушӑран ман пата пӗрпӗринпе кӑна пуласчӗ тесе юлташӗсене, тусӗсене сивӗтнӗ мӑшӑрсем те килеҫҫӗ. Вӗсен малашлӑхра йывӑрлӑхсем сиксе тухассине куҫ кӗрет туятӑп вара. «Эпӗ сана шанатӑп...»– асамлӑ каларӑш пуррине те ан манӑр. Арҫыншӑн интереслӗ хӗрарӑм пулма ан пӑрахӑр, пурнӑҫӑра яланах пӗчӗк улшӑну кӗртӗр.

Ыйтӑва Ольга ДАНИЛИНА психолог хуравланӑ.

Ҫыра́нма – чечеклӗ кӗпепе

Ҫӗртме уйӑхӗнче туй тӑвакансен пурнӑҫӗ сахӑр пекех пылак пулать теҫҫӗ. Утӑ уйӑхӗнче пӗрлешекенсем вара ӗмӗрне хитре те хаваслӑ ирттереҫҫӗ имӗш. Ҫӗртме уйӑхӗнче туй кӗрлеттерекенсем вара мӗн виличченех пӗрпӗрне юратӗҫ.

Ҫурла уйӑхӗнче ҫӗнӗ ҫемье чӑмӑртакансен йышӗ уйрӑмах пысӑккине палӑртаҫҫӗ Мӑшӑрлану керменӗнче ӗҫлекенсем. Паян ҫамрӑксем туйра йӑлана кӗнӗ шурӑ кӗпепе шурӑ пӗркенчӗк кӑна тӑхӑнмаҫҫӗ. Хӑшӗсем ЗАГСа байкерсен е сунарҫӑсен тумӗпе пыраҫҫӗ. Ҫав вӑхӑтрах ҫут ҫанталӑкӑн вӑхӑтне шута илсе ҫуллахи, илемлӗ ҫеҫкеллӗ кӗпепе чечексенчен ҫыхнӑ пуҫ кӑшӑлӗ, шлепке тӑхӑнса ҫырӑнакансем те пур. Сӑмахран, ҫак кунсенче Канаш тӑрӑхӗнчи пӗр мӑшӑр вара черчен те илӗртӳллӗ тумӗпе Мӑшӑрлану керменӗнче ӗҫлекенсене кӑна мар, туя пухӑннӑ мӗн пур ҫынна тыткӑнланӑ.

■ **К.ВОЛЬНАЯ**

Ҫыру

Вата́лсан айккине ҫӳ́ремеҫҫе́

Аптӑранӑ енне хамӑн шухӑшсене сире ҫырса пӗлтерес терӗм. Паян арҫынпа хӗрарӑм хушшинчи хутшӑнусене сӑнатӑп та тӗлӗнсе пӗтерейместӗп. Пурнӑҫ йӑлт арпашӑннӑ. Нимӗнле чунлӑх та, тасалӑх та ҫук. Самана арҫынна та, хӗрарӑма та пӑсрӗ. Ҫемьесем куҫ умӗнчех арканса пыраҫҫӗ. Арҫынсем инҫете ӗҫлеме кайма тытӑннӑранпа лару-тӑру ылмашрӗ. Ҫемьерен, тӑван килтен аякра ӗҫлесе пурӑннипе, тӗрӗссипе, этемлӗхӗн вӑйлӑ ҫуррин сывлӑхӗ те хавшать, кӑмӑл-туйӑмӗ те пусӑрӑнать.

Ҫавӑнпах арҫынсем эрех ӗҫме пуҫларӗҫ. Ҫемйи валли илсе килнӗ укҫи-тенкин ытларах пайне ӗҫсех пӗтереҫҫӗ. Кайран хирӗҫӳ тухать... Хӑш-пӗрин арӑмӗ те упӑшкишӗн питех тунсӑхласа лармасть. Аншарли юхтарса ӗҫеҫҫӗ... Сыпкаланӑскерсем ют арҫынсемпе ҫывӑрма та именмеҫҫӗ. Ялти хӗрарӑмсем хӑйсем те Мускава ӗҫлеме кайкалаҫҫӗ. Тӗлӗнмелле те, упӑшкисем пур ҫинчех тӑван тӑрӑха ют арҫынпа килеҫҫӗ. Мӗнле ӑнланмалла-ха ку ӳкерчӗке? Ҫакӑ йӑлтах ачасен куҫӗ умӗнче пулса иртет-ҫке. Хӗрарӑмсем пурнӑҫа хурласа калаҫнине пӗрре кӑна мар илтме тӳр килнӗ. «Ах, ман Илья юттисем патне чупсах ӗмӗрлерӗ. Пӗрре кӑна мар килтен тухса кайма тӑнӑ, кашнинчех ачасене шеллесе юлнӑ. Савнӑ ҫын сутнине, юттипе вырӑн ӑшӑтнине пӗлсех унпа пурӑнма шутсӑр йывӑр»,– чунне уҫрӗ Галя аппа. «И-и, санӑн ҫапла кӑна-ха, манӑнни вара тепӗр хӗрарӑма ача та ҫураттарнӑ. Ачине те, амӑшне те пирӗнтен вӑрттӑн укҫа парса тӑрать», – кӑмӑлсӑрланнине пытармарӗ Марье аппа. Пирӗн калаҫӑва ҫамрӑк хӗрарӑм та хутшӑнчӗ. Вӗсем тинтерех кӑна пӗрлешнӗ-ха. «Эсӗ мана ялан хӑв ҫумӑнта тытса тӑраймастӑн. Эпӗ ирӗке хӑнӑхнӑ, нимӗн те тӑваймӑн – ҫавӑн пек ҫын. Санпа та пурӑнӑп, ыттисем патне те ҫӳрӗп. Килӗшместӗн тӗк – тухса каятӑп», – хаяррӑн ҫапла каларӗ мана упӑшка. Кун пек калаҫу хыҫҫӑн унпа пӗр вырӑн ҫине выртас та килмест. Ҫакӑ-ши вӑл юрату? Харӑсах темиҫе ҫынпа пурӑнма эпир вылӑх мар вӗт»,– салхуланчӗ Лидия. Хӗрарӑмсен ячӗсене улӑштартӑм, ял ятне те палӑртмастӑп. Ҫынсенчен аван мар.

Ҫакӑн пеккине пӗле-тӑрах качча та каяс килмест. Арҫынпа пурӑнса тарҫӑ вырӑнӗнче пуличчен ӗмӗре пӗчченлӗхре иртеретӗп. Кун пек мана никам та улталамасть, кӑшкӑрашмасть, ятламасть. Хампа хам хуҫа. Вулаканӑм, эсӗ кун пирки мӗн шухӑшлатӑн?

Марина Н.

Эсе́ мана кирле́...

Ҫамрӑк ӗмӗр пӗрре ҫеҫ килет. Ҫавӑнпа ӑна асра юлмалла, ырӑ та хаваслӑ ирттерме тӑрӑшмалла. Кашни ҫыннӑн хӑй хыҫҫӑн ырӑ ят, ырӑ йӗр хӑвармалла. Кун-ҫулӑн кашни тапхӑрне илемлӗ тума тӑрӑшмалла.

Анчах пурнӑҫӑн хӳри пӑрӑнӑҫ теҫҫӗ. Калас сӑмахӑм Оля пирки-ха. Сывӑ та телейлӗ ӳснӗ вӑл. Анчах... 11 ҫулта чухне вӑл ашшӗпе пӗрле аварие ҫакланать. Сывӑх ҫыннине шурӑ халатлисем ҫӑлса хӑвараймаҫҫӗ. Ольӑнне вара икӗ урине тата сылтӑм аллин виҫӗ пӳрнине татма тивет. Шел, сӑн-пичӗ те суранланнӑ. Темиҫе операци те тӳсме тивет унӑн. Ҫакӑн пек шар курнӑ хӗр ача пӗве кӗриччен ҫырлахкаласа пурӑнкаланӑ-ха. Анчах хӗр шутне кӗрсен унӑн пӗрре те пурӑнас килмен. Ҫынран та ютшӑннӑ, хваттертен те сайра хутра кӑна тухнӑ. «Пӗрех эпӗ никама та кирлӗ мар»,– тенӗ. «Турӑ ҫырни килех килет»,– тенӗ халӑхра. Пӗррехинче Ольӑн амӑшӗ хваттерте юсав пуҫлать. Электричество пралукӗсене улӑштарма электрика чӗнет. Ҫамрӑк ҫын вӑр-вар, тирпейлӗ ӗҫлени, хӑйӗнпе шӳтлекелесе илни хӗре тыткӑнларӗ. Сашӑна Оля инвалид кӳминче ларни пӗрре те ютшӑнтармарӗ. Сӑмах хыҫҫӑн сӑмах, часах хӗрпе каччӑ туслашаҫҫӗ. Пӗр-пӗринпе карас телефонпа, Интернет урлӑ ҫыхӑну тытма пуҫлаҫҫӗ. Яшпа пике хушшинче юрату туйӑмӗ ҫуралать. «Эпӗ сусӑр, кирлех-ши ӗнтӗ сана?» – савнине ҫухатасран шикленсе ыйтрӗ пӗррехинче Оля Сашӑран. Каччӑ хӗре ӑшшӑн хӑй ҫумне ҫупӑрларӗ те: «Темле пулсан та эсӗ мана кирлӗ!» – терӗ...

■ **Татьяна ЯЩИКОВА**

Ыткӑ́нать «васкавлӑ́ пуйӑ́с»

Ҫамрӑклӑх – этем пурнӑҫӗнчи чи илемлӗ те савӑк вӑхӑт. Чылай чухне ватлӑх мӗнле пуласси ҫамрӑклӑх саманчӗсенчен те килет.

Ҫамрӑклӑха ҫуркуннепе танлаштарма пулать. Ҫурхи кунсенчи ҫанталӑк кӑмӑла ҫӗклет: хӗвеллӗ, уяр, ӑшӑ... Чун-чӗре те ырӑ туйӑмлӑ: хаваслӑ, ҫӗкленӳллӗ, ҫепӗҫ... Анчах ҫамрӑклӑх питӗ хӑвӑрт иртет. Ҫамрӑк вӑхӑта васкавлӑ пуйӑс теме те пулать: килсе чарӑнать те... каллех хӑй ҫулӗпе чуптарать. Ҫавӑнпа та яш-кӗрӗмпе хӗр упраҫӑн вӑхӑта усӑсӑр, тӗллевсӗр ирттермелле мар. Ӑс пухмалла, чуна килӗшекен ӗҫ суйламалла, пурнӑҫ ҫулӗ ҫине тӑмалла. Малашнехи шӑпа епле йӗркеленсе каясси ҫамрӑк чухнехи ӗҫ-хӗлрен, ӗмӗт-тӗллевӗрен, кӑмӑл-сипетрен нумай килет. Кайран: чавса ҫывӑх та – ҫыртма ҫук.

Паянхи ҫамрӑксем хӑйсен яш вӑхӑтне ним вырӑнне те хумаҫҫӗ. Ӑна усӑллӑ ирттересси пирки асне те илмеҫҫӗ. Нумайӑшӗ эрех-сӑрапа, наркотикпе иртӗнет. Каччӑсем кӑна мар, халӗ хӗрсем те пирус туртаҫҫӗ, эрех-сӑра ӗҫеҫҫӗ. Мӗнле аннесем пулӗҫ-ха вӗсенчен? Вӗсен ашкӑнӑвне пулах чирлӗ, сусӑр ачасем ҫуралаҫҫӗ те. Ку ҫеҫ-и? Йӗкӗтсем ҫара каяссинчен пӑрӑнма пуҫларӗҫ. «Яшлӑх кайӑкла вӗҫет, ватлӑх виҫ уран ҫӳрет»,– тенӗ ваттисем. Сисӗнмесӗр иртекен вӑхӑта ырӑ ӗҫпе, таса чунпа, ҫепӗҫ туйӑмпа, хавас кӑмӑлпа пурӑнса ирттересчӗ. Чӑтӑмлӑха, ӑсталӑха, чун-чӗре ҫирӗплӗхне туптасчӗ.

■ **Татьяна ЯЩИКОВА.**

ЧПУ студентки

Ыйтӑр – тухтӑр хуравлать

Пуҫ мӗ́ншӗ́н ыратать?

«Сывӑ-и? Сирӗн хаҫатри «Арҫынпа хӗрарӑм» кӑларӑма юратса вулатӑп. Уйрӑмах ҫынсен шӑпипе хумханса паллашатӑп, сӗнӳ-канаша ӑша хывма тӑрӑшатӑп. Манӑн та сирӗнпе канашламалли пур. Тӗрӗссипе, ку ыйтупа кампа калаҫмаллине те пӗлместӗп. Тухтӑра каяс – куласран шикленетӗп. Хӗр тусӑма каларӑм-ха та. Вӑл нимӗнле сӗнӳ те параймарӗ. Эпир упӑшкапа 7 ҫул ӗнтӗ пӗр-пӗрне килӗштерсе пурӑнатпӑр. Ывӑл ҫитӗнтеретпӗр. Анчах юлашки вӑхӑтра манпа ӑнланмалла мар япаласем пулса иртеҫҫӗ. Мӑшӑрпа ҫывӑрнӑ чухне пуҫ вӑйлӑ, тирсе ыратма пуҫлать. Чи тӗлӗнмелли – ҫакӑ киленӳ илнӗ самантра пулать. Хама такам чукмарпа ҫапнӑ пекех туятӑп. Пӗр-пӗр чир паллиши ку? Ҫав самантра /ятарласа тӗрӗслерӗм/ – чӗре таппи те, юн пусӑмӗ те йӗркеллех. Ҫапла, пуҫ ыратнипех ҫывӑрса кайма тивет. Ирхине вӑранатӑп та – ним пулман пекех, нимӗн те ыратмасть. Юлашки вӑхӑтра пуҫ ыратнӑранах упӑшкапа ҫывӑрассинчен пӑрӑнма тӑрӑшатӑп, каҫ пулассинчен шутсӑр хӑратӑп. Тархасшӑн пулӑшсамӑр мана.

Регина К. / Ятӑма улӑштартӑм/».

Паллах, вӑрттӑнни пирки уҫҫӑн калаҫма хӑнӑхман эпир. Киленӳллӗ, савӑк самант пирки юратакан икӗ чӗре кӑна пӗлмелле. Анчах киленӳ ыратӑва, асапа ҫаврӑннӑ тӑк – кун пирки тухтӑра пӗлтермеллех. Савӑшу вӑхӑтӗнче, ытларах чухне юрату вӑййин чи пылак самантӗнче, пуҫ ыратни хушӑран пулкалать. Ку амак хӗрарӑмсене кӑна мар, арҫынсене те аптӑратать. Ытлашшиех пӑшӑрханма кирлӗ мар, хӑвӑртах иртет вӑл. Ҫак чир ытларах пысӑк сисӗмлӗ, вӑйлӑ туйӑмлӑ ҫынсен тӗл пулать. Ахӑртнех, сирӗн ҫак кунсенче кулянмалли е пӑшӑрханмалли пулнӑ. Ҫакӑ йӑлтах савнӑ ҫынпа ҫыхӑннӑ-тӑр. Е эсир савӑшу вӑхӑтӗнче киленӗве ытларах та ытларах илес тесе ӑшталанатӑр. Пуҫ ыратни те ҫавӑнпах ҫыхӑннӑ. Вырӑн ҫинче ирӗклӗрех, лӑпкӑрах, ҫепӗҫрех, ачашрах пулӑр. Упӑшкапа чуна уҫса калаҫни те вырӑнлӑ. Ҫапах тухтӑрпа та канашламаллах.

Кӑларӑма Роза ВЛАСОВА хатӗрленӗ.

Асăрханăр!

Уçă чӳречери... пĕчĕк ача

Çанталăк шăрăх тăнă май республикăра ачасем чӳречерен ӳксе вилнĕ тĕслĕх темиçе те пулчĕ. Çывăх çыннисемшĕн, паллах, калама çук пысăк хуйхă, апла пулин те кунта следстви валли те ĕç пур – Следстви комитечĕн республикăри управленийĕн следователĕсем çакнашкал тĕслĕхсемпе уголовлă ĕç пуçарса инкексен сăлтавĕсене тĕпчеççĕ.

Шупашкарти следстви пайĕнчен пĕлтернĕ тăрăх – кăçалхи çĕртме уйăхĕн 8-мĕшĕнче çĕрле тĕп хулари Ярмăркка урамĕнчи çуртăн 10-мĕш хутĕнчи хваттер чӳречинчен çулталăк çурăри хĕр ача ӳкнĕ. Çак тĕслĕхпе асăрханмасăр çынна вилĕм кӳнин паллисем тăрăх уголовлă ĕç пуçарнă. Тĕпчев ĕç-пуçа уçăмлатнă. Çав çĕр çемье çывăрма выртмашкăн хатĕрленнĕ ĕнтĕ. Унччен зала уçăлтарас тенĕ. Ӳпре-шăна хваттере вĕçсе кĕресрен сыхланса çакнă сеткăллă чӳречене уçнă. Аслисем кухньăна кайнă, залра вара çулталăк çурăри тата 3 çулти пĕчĕк хĕр ачасем кăна юлнă. Тахăш самантра кĕçĕнни чӳрече янахĕ çине хăпарнă, хайхи сетка çине тайăннă та... унпа пĕрлех 10-мĕш хутран аяла ӳкнĕ. Питĕ çӳллĕ вĕт – пĕчĕкскер çавăнтах вилнĕ.

Следстви управленийĕнче Чăваш Енре çакнашкал тĕслĕх юлашки вăхăтра çине-çинех пулнине кура чăннипех пăшăрханаççĕ. Ĕç-пуça тĕпчени ачасен вилĕмĕн, вĕсем суранланнин сăлтавĕсем пĕрешкеллине çирĕплетеççĕ. Чӳрече çумне лартнă сĕтел-пуканпа усă курса чӳрече янахĕ çине хăпараççĕ, ӳпре-шăнаран сыхланмалли сетка пулнине кура хăрушлăха туймаççĕ ахăр – ун çине таянаççĕ... Пĕчĕкскерсем чӳречене хăйсем тĕллĕн уçни те пулкалать. Паллах, кун пекки вĕсене аслисем сăнаса тăман чух пулать.

Акă мĕншĕн ачасемпе питĕ асăрхануллă пулмалла. Пӳлĕмсене уçăлтарнă чух ачасене унта пĕччен хăварма юрамасть. Сĕтел-пукана та чӳрече çывăхне лартни вырăнсăр. Пĕчĕкскерсем чӳречене хăйсем тĕллĕн уçасран сыхланмалли ятарлă хатĕрсем туянса вырнаçтарни инкек пуласси сирсе яма пулăшать – çав хатĕрсем хаклă мар.

– Следстви комитечĕ инкеке сирсе яма пултараймасть – эпир инкек пулсан унăн кăтартăвĕсене кăна тĕпчетпĕр, – пĕтĕмлетрĕ калаçăва Следстви комитечĕн Шупашкарти пайĕн пуçлăхĕ Константин Кандасов. – Ачасем çакнашкал инкек курасран сыхланасси – ашшĕ-амăшĕн, вĕсене пăхассипе çыхăннă яваплăха хăйсем çине илнĕ ытти çын тивĕçĕ. Урамри иртен-çӳрене те чĕнсе калас килет: уçă чӳрече патĕнче ача пулнине асăрхарăр тăк – çакăн çинчен пĕр тăхтамасăр 02 телефонпа полицие шăнкăравлама ан ӳркенĕр. Çапла туса эсир пĕчĕкскерсем вилессине е суранланассине сирсе яма пултаратăр.

■ **Николай КОНОВАЛОВ**

Кун-çул

«Ятламасчĕ, «2» те лартмасчĕ»...

Иван Мулюкова ачаранах пĕлӳ, ăс-хакăл тĕнчи илĕртнĕ. Çавăнпа вĕрентекен пулма шухăш тунă. Шкулти юратнă вĕрентекенĕсем вара тĕслĕх вырăнĕнче пулнă.

Иван Степанович Патăрьел районĕнчи Тури Туçа ялĕнче çуралса ӳснĕ. Ялти шкулта вĕреннĕ чухнех хастарлăхĕпе, пуçарулăхĕпе палăрнă. Вĕренӳре лайăх ĕлкĕрсе пынипе пĕрлех общество ĕçне хутшăннă, комсомол организацийĕн секретарĕ пулнă. Тури Туçари пĕлӳ çуртĕнче вĕренсе тухнă хыççăн Канашри педучилищĕне кĕнĕ. Кунта та Юхмапа Пăла тăрăхĕнчи йĕкĕт ырă енĕпе кăна палăрнă. Училищĕри ДОСААФ организацин председателĕнче ĕçленĕ. Маттур пулнăран «Активист» паллăна тивĕçнĕ. 1960 çулта вăл комсомол путевкипе Казахстанра тыр-пула пухса кӳртес ĕçе те хастар хутшăннă. Ăна Казахстан комсомолĕн Тĕп комитечĕн Хисеп хучĕпе наградăланă. 1961 çулта диплом илнĕ хыççăн Тури Туçа шкулĕнче вăй хума пуçланă. Тинех – вăл учитель! Тулли кăмăлпа, чун хавалĕпе кӳлĕннĕ вăл юратнă ĕçе. Ачасене çĕнĕлле вĕрентме тăрăшнă, вăйлăрах вĕренекенсемпе тата начартарах ĕлкĕрсе пыракансемпе уйрăмшаррăн ĕçленĕ. Чылай чухне уроксем хыççăн та юлнă. Ятарлă кружоксем йĕркеленĕ. Шăпăрлансем те ун патнелле туртăннă.

Иван Мулюков И.Н.Ульянов ячĕллĕ Чăваш патшалăх университетне пĕтернĕ хыççăн, 1965-1969 çулсенче Кивĕ Ахпӳрт шкулĕнче истори предметне вĕрентнĕ. Каярах вара вăл тăван яла – Тури Туçари вăтам шкула куçать. Ачасене пĕлӳ панипе пĕрлех профком председателĕнче, Тури Туçа тăрăхĕнчи истори учителĕсен методика пĕрлĕхĕн председателĕнче, пропагандистра тăрăшнă. «Гвардеец» колхозри комсомолецсемпе коммунистсен парти пĕлĕвĕн ятарлă кружокне ертсе пынă. Пуçаруллă ĕç-хĕлĕшĕн вăл «РФ халăх вĕрентĕвĕн отличникĕ» ята тивĕçнĕ. 1993 çулта вăл ывăлĕсемпе пĕрле Тури Туçа ялĕнче «Заря» фермер хуçалăхĕ йĕркеленĕ. Сăмах май, мăшăрĕпе Вера Петровнăпа вĕсем икĕ ывăлпа пĕр хĕр пăхса ӳстернĕ, пурнăç çулĕ çине тăратнă. Мулюковсен паян 5 мăнукпа пĕр кĕçĕн мăнук. Кĕçĕннисем аслисене сума сăваççĕ, хисеплеççĕ, пулăшаççĕ. Телейлĕ мăшăр пĕлтĕр ылтăн туй кĕрекине ларнă. Ĕçпе вăрçă ветеранĕ халĕ тивĕçлĕ канура. Апла пулин те ахаль лармасть: хурт-хăмăр тытать, пахча çимĕç ӳстерет.

Иван Степановича вĕренекенĕсем манмаççĕ, яла килсен кĕрсе тухаççĕ. Саламлă открыткăсем яракансем те пур. «Сĕре ырă кăмăллăччĕ вăл. Урока пĕлмесен те ятламастчĕ, нихăçан та «2» паллă лартмасчĕ. Урокĕсем вара интереслĕ иртетчĕç. Нумай пĕлетчĕ, темĕн те каласа паратчĕ. 45 минут епле иртнине те сисместĕмĕрччĕ»,– çапла аса илеççĕ паян вĕренекенĕсем. Кĕçех ĕçпе вăрçă ветеранĕ /1956 çулта Венгрири хирĕç тăрăва хутшăннă/ сакăр теçетке çула хыça хăварнине паллă тăвать. Çак ятпа ăна мĕн пур вĕренекенĕ ăшшăн саламлать.

■ **Анна ГРОМОВА**

Вăрăм ĕмĕрлĕ пĕлӳ çурчĕ

Комсомольски районĕнчи Шурут ялĕнчи шкула уçнăранпа кăçал 175 çул çитет

Архиври документсем çирĕплетнĕ тăрăх – 1839 çулхи çурла уйăхĕн 29-мĕшĕнче Чĕмпĕр кĕпĕрнинчи Шурут шкулне 50 арçын ачана вĕренме илнĕ. 1867 çулта пĕлӳ çурчĕн ĕç-хĕлне Хусан вĕренӳ округĕнчи чăваш шкулĕсен инспекторĕ Н.И.Золотницкий тĕресленĕ. 1874 çулта кунта чăваш, вырăс тата ирçе хресченĕсен 42 арçын тата 20 хĕр ачи вĕреннĕ. Тепĕр икĕ çултан вĕренекенсен шучĕ 67-е çитнĕ. Ку Шурут чиркӳ прихутне кĕнĕ 18 ялти ачасен вунă проценчĕ анчах. Урăхла каласан, пĕр ялтан 2-3 ача шкула çӳренĕ. Çакнашкал лару-тăру XIX ĕмĕр вĕçне çитичченех тытăнса тăнă. Çав вăхăтра хресченсем ачисене шкулта вĕрентессишĕн питех тăрăшман. Вĕренни кирлĕ мар тесе шухăшланă. Влаçра ларакансем хистенипе анчах ачисене шкула янă.

1875 çулта ялта хĕр ачасем валли те шкул уçнă. Анчах ăна тытса тăма укçа-тенкĕ çитменрен икĕ çултан вăл хупăннă. Хĕр ачасен шкулне уçма Чĕмпĕр кĕпĕрнин халăх шкулĕсен директорĕнче ĕçленĕ И.Н.Ульянов нумай тăрăшнă. Вăл кайран та Шурут шкулĕн пурнăçĕпе кăсăклансах тăнă.

1884 çулта шкула Чĕмпĕр кĕпĕрнин халăх шкулĕсен инспекторĕ И.В.Ишерский тĕрĕсленĕ. Кашни тĕрĕслевçĕ вĕрентекенсен ĕçне вăтам хак панă. Вĕрентӳри çитменлĕхсене, шкул хуралтисем юхăннине палăртнă.

Чăвашпа ирçе ачисем йывăррăн вĕренсе пынă, мĕншĕн тесен малтанхи çулсенче вырăсла кăна пĕлӳ панă. Çав вăхăтра сахал йышлă халăхсен букварь те пулман. Вĕрентекенĕсем те вырăссем, вĕсене те йывăр килнĕ. Малтанхи вăхăтра ачасене Шурут чиркĕвĕн пупĕсем вĕрентнĕ.

XIX ĕмĕрĕн 70-мĕш çулĕсенче шкула Хусанта тата Чĕмпĕрте ятарласа пĕлӳ илнĕ чăваш тата чăвашла пĕлекен вырăс вĕрентекенĕсем ĕçлеме пуçланă. Василий Кашкаровпа Федор Благовидов, А.Михайловпа Емельян Павлов çамрăк ăрăва тивĕçлĕ пĕлӳ парассишĕн тăрăшнă.

Çулсем иртнĕ май вĕрентӳ пахалăхĕ ӳснĕ. 1876 çулта вĕренсе тухнă Ирçе-Çармăс ял ачи Макар Евсевьев Хусанти семинарие вĕренме кĕнĕ. Каярахпа вăл Хусанти Хĕвел тухăç академин профессорĕ пулса тăнă, ирçепе мăкшă халăхне çутта кăларассишĕн нумай тăрăшнă. Пӳртлĕ ялĕнчи чăваш ачи Александр Полетаев 1883 çулта Чĕмпĕрти гимназие вĕренме кĕнĕ. Вăл унта Ленинпа пĕр класра вĕреннĕ. Шурут ачи Александр Матвеев 1886 çулта Чĕмпĕр чăваш шкулĕнчен вĕренсе тухнă. Шурут Нурăс хĕрĕ Варвара Алексеева Хусанти учительсен семинарийĕнче пĕлӳ илнĕ. Вĕсем пурте Атăл тăрăхĕнчи сахал йышлă халăхсене çутта кăларас ĕçре тăрăшнă.

Совет влаçĕн малтанхи çулĕсенче шкулта Михаил Степанов вĕрентнĕ. 1924-1935 çулсенче ЧАССР тава тивĕçлĕ учителĕ, Ленин, Хĕрлĕ Ялав орденĕсене тивĕçнĕ Раиса Раськина ĕçленĕ. Çав çулсенче шкулта унăн мăшăрĕ Николай Степанович та ĕçленĕ. 1918 çул хыççăн пĕлӳ çуртне "хресчен çамрăкĕсен шкулĕ", каярах "колхоз çамрăкĕсен шкулĕ" теме пуçланă. Çав çулсенче хут пĕлменлĕхе пĕтерес ĕçре шкулăн тӳпи питĕ пысăк пулнă. 1933 çулта – "тулли мар вăтам шкул" /7 çул вĕренмелли/, 1960 çулта 8 çул вĕренмелли шкул туса хунă. 1962 çултанпа – вăтам шкул.

XIX ĕмĕрĕн 40-мĕш çулĕсенчен пуçласа шкула В.Н.Максимов, А.Г.Ефимов, А.А.Ильин, Н.Л.Петров, Ю.Е.Ложкова, Н.А. Кутузов, Г.Е.Длинов, А.Н.Ершов, В.В.Скворцов, Т.И.Колпакова ертсе пынă. Хальхи вăхăтра пĕлӳ çурчĕн директорĕ – Н.И.Андреев.

175 çул хушшинче шкул пин-пин ачана пурнăç çулĕ çине кăларнă. Кунта пĕлӳ илнисен йышĕнче экономикăн тĕрлĕ отраслĕн специалисчĕсем, социаллă тытăм ĕçченĕ, çар çыннисемпе патшалăх деятелĕсем. Нумайăшĕ промышленноçăн, ял хуçалăхĕн, культурăн, вĕрентĕвĕн, сывлăх сыхлавĕн, физкультурăпа спортăн тава тивĕçлĕ ĕçченĕн хисеплĕ ячĕсене, патшалăх наградисене тивĕçнĕ.

Шурут шкулĕнчен вĕренсе тухнă çĕр-çĕр салтак Тăван çĕр-шывăн Аслă вăрçине хутшăннă, тăван тăрăха орден-медальпе таврăннă. Шел, вăрçă хирĕнче выртса юлнисем те чылайăн. Акă Шурут ялĕнчи Максимовсен килĕнчен вăрçа сакăр ывăл тухса кайнă. Пиллĕкĕшĕ яла таврăнайман.

Ял шкулĕнче пĕлӳ илсе пурнăçра пысăк ӳсĕм тунă çын нумай. Вĕсем хамăр çĕршывра кăна мар, чикĕ леш енче те пурăнаççĕ.

Хальхи вăхăтра шкулта пилĕк ялтан çӳрекен 130 ача вĕренет. 1987 çулта кунта 500 вырăнлă çĕнĕ шкул çуртне хута янă. Вĕрентекенсем тарăн пĕлу, тивĕçлĕ воспитани парассишĕн ырми-канми тăрăшаççĕ, пурнăçăн тумхахлă çулĕпе такăнмасăр утма хăнăхтараççĕ.

■ **Николай АЮКОВ**

Пурнăç юратуран пуçланать

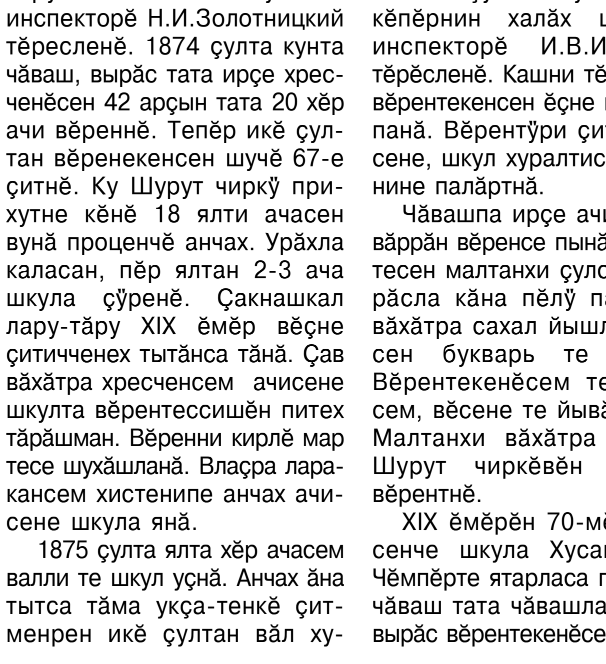

Куславккари Н.И.Лобачевскин çурт музейĕн садĕнче çĕнĕлĕх: пĕр-пĕрне савакан чĕресем валли кунта чуччу ăсталанă. Вăл Куславкка çыннисемпе хăнисемшĕн Хула кунĕ тĕлне хăйне евĕр парне.

Чуччуна венчет çĕррисемпе тата чĕресемпе илемлетнĕ. Искусство объекчĕ савнине, мăшăра, çемьепе тус-юлташа, тăван киле, хулана юратнине кăтартакан символла вырăн, юратупа килĕшӳ палли шутланать.

Чуччу çинче ларакан мăшăрсем телейлĕ пулĕç, ĕмĕре пĕрле тату ирттерĕç. Çĕнĕлĕх çемье çавăракан хĕрпе каччăна сăн ӳкермелли вырăн çеç мар, харкашăва сирме пулăшакан вăрттăн хĕç-пăшал пулĕ. Кунта ватăсемпе ачасем те вăхăта савăнăçлă ирттерме килме пултараççĕ. Чуччу тăлăх арăмсемпе пĕчченлĕхре асапланакан çынсене юратупа телей тупма та пулăшĕ. Çапла шухăшлаççĕ ăна "кун çути кăтартакан" Антон Андрицовпа Ангелина Бурмистрова. Пĕр-пĕрне тахçанах юратакан волонтерсем çак вырăн ыттисемшĕн те ырă пултăр тесе чунне парса тăрăшнă. Вĕсемех чуччун тĕлĕнтермĕш вăйне чи малтан туйнă.

Юратакансен чуччуне савăнăçлă лару-тăрура уçнă. Хула пуçлăхĕ А.Васильев "çак вырăн юратса çемье çавăракансен шутне ӳстерме пулăшасса палăртнă. Пурне те çирĕп сывлăх, килĕшӳ суннă.

■ **О.ПЕТРОВ**

Çĕнĕ кĕнеке

"Каганлăх тĕпренчĕкĕ"

Чăваш кĕнеке издательствинче Митта Ваçлейĕ ячĕллĕ преми лауреачĕн Евгений Турхан журналистăн, писателĕн "Каганлăх тĕпренчĕкĕ" истори-приключени романĕ пичетленсе тухрĕ.

Хайлав никĕсĕнче – автор Атăлçи Пăлхар, Турхан йăхĕ пирки ача чухне илтнĕ юмах-халап. "Асаттепе атте питĕ ăста халапçăсем пулнă. Вĕсене çынсем хăлха тăратсах итлетчĕç. Иккĕшĕ те тăван халăх историйĕпе питĕ интересленетчĕç. Мана та кăсăклантарма пултарчĕç", – тет Евгений Андреевич. Е.Турхан шкулта вĕреннĕ чухнех çак хайлава çырма палăртса хунă. Ĕмĕтленни пурнăçланчĕ: роман калăпăшĕпе пĕчĕк мар, питĕ кăсăк пулса тухнă. "Кунпа кăна вĕçленмест-ха! Иккĕмĕш пай хатĕрпе пĕрех", – çирĕплетет çыравçă.

Автор вулакана мĕн каласшăн пулнă-ха? Романри ĕçхĕл пулса иртекен самана сывлăшĕ, таппи тĕп сăнарсенче аван палăрать. XIX ĕмĕр пуçламăшĕ. Хусан кĕпĕрнинчи хресченсен пăлхавĕ, социаллă тĕрлĕ шухăшлăх – тавлашу çуратакан тĕп паллăсем. Авторăн хăйне евĕр шухăшлавĕ, истори пулăмĕсене тивĕçлĕ хаклама пĕлни вулакан кăмăлне каятех.

Кĕнеке чăвашла пин экземплярпа тухрĕ. Романăн вырăсла варианчĕ "Поволжье" журнал-хаçатра /Хусан/ 2001 çулта пичетленнĕччĕ. Евгений Турхан – темиçе кĕнеке авторĕ. Унăн маларахри çулсенче кун çути курнă "В окрестностях Булы", "Тайны обелиска", "Ăçта-ши эсĕ, юратăвăм?", "Последний Эльтебер" кĕнекисене вулакансем ырласа йышăннăччĕ.

■ **И.СЕРГЕЕВА**

Кивĕ сăн ӳкерчĕк

Тен, тăванĕсем паллĕç?

Çак сăн ӳкерчĕке 1914 çулсенче Санкт-Петербургра тунă. Унта ентешсем те пур. Сăмахран, Кĕчкей вулăсĕнчен. Çапăçури тусĕсемпе пĕрле историн хаклă реликвийĕнче манăн асатте, империализм тата граждан вăрçине хутшăннă унтер-офицер Максим Иванович Иванов та сăнарланнă. Ыттисем камсем-ши? Тен,тăванĕсем палласа илĕç?..

Анатолий МАКСИМОВ.
Сĕнтĕрвăрри районĕ.

Кĕске кулăшсем

– Ывăлăм, кăçал çĕнĕлле пурăнма тытăнатпăр, çавна май ĕмĕтленни пурнăçа кĕрĕ, – тет ашшĕ. – Эпĕ, сăмахран, пирус туртма пăрахасшăн.

– Хам та имшерленес шухăшлă! – ĕмĕтленет амăшĕ.

– Манăн та пĕр шухăш пур-ха: вĕренме пăрахмалла мар-ши? – хуравлать вун иккĕри ывăлĕ.

* * *

Аслă çул çинче ПАИ ĕçченĕ çăмăл автомашина чарать.

– Аптечка пур-и? – интересленет вăл.

– Мĕн тума кирлĕ вăл? Манпа юнашар арăм – медсестра ларса пырать вĕт!

* * *

– Ку – васкавлă пуйăс, сирĕн çул укçи кăштах ытларах тӳлес пулать! – тет пуйăс хуçи.

– Эпĕ ытлах васкамастăп, хăвăртлăхне чакарма та пултаратăр.

Факс: /8352/ 28-83-70 E-mail: hypar2008@rambler.ru
РЕКЛАМА
Адрес: 428019, Шупашкар хули, И.Яковлев проспекчĕ, 13-мĕш çурт, 316-мĕш пӳлĕм
ПĔЛТЕРӲ
Тел.: /8352/ 28-83-70, /8352/ 56-20-07

ОБЪЯВЛЕНИЕ О ПРОВЕДЕНИИ ОТКРЫТЫХ КОНКУРЕНТНЫХ ПРОЦЕДУР ЗАКУПОК В 2014 ГОДУ

Уважаемые господа!

Заказчик - ОАО "Чувашская энергосбытовая компания" (428020, Чувашская Республика, г.Чебоксары, ул.Гладкова, д.13А), являющийся организатором конкурентных процедур, настоящим объявляет о начале открытых закупочных процедур и приглашает юридических и физических лиц к участию в открытом аукционе ОАО "Чувашская энергосбытовая компания" (лот №38-НФ-2014-ЧЭСК), способных на законных основаниях выполнить объявленный объем работ и представить свои предложения для заключения договора оказания услуг по уборке помещений для нужд ОАО "Чувашская энергосбытовая компания".

Официальные публикации документов, объявляющих о начале открытых закупочных процедур, осуществляются на официальном сайте http://www.zakupki.gov.ru, закупка проводится на электронной торговой площадке B2B-Energo.ru. Подробное описание поставляемой продукции и выполнения работ, условия договора содержатся в аукционной Документации. Документация бесплатно предоставляется в электронном виде всем заинтересованным Участникам, зарегистрированным в системе B2B-Energo, через электронную торговую площадку B2B-Energo.ru по запросу (копия извещения с документацией дополнительно на сайте ОАО "Чувашская энергосбытовая компания").

ОБЪЯВЛЕНИЕ О ПРОВЕДЕНИИ ОТКРЫТЫХ КОНКУРЕНТНЫХ ПРОЦЕДУР ЗАКУПОК В 2014 ГОДУ

Уважаемые господа!

Заказчик - ОАО "Чувашская энергосбытовая компания" (428020, Чувашская Республика, г.Чебоксары, ул.Гладкова, д.13А), являющийся организатором конкурентных процедур, настоящим объявляет о начале открытых закупочных процедур и приглашает юридических лиц к участию в открытом запросе предложений ОАО "Чувашская энергосбытовая компания" (лот №2-Э-2014-ЧЭСК), способных на законных основаниях выполнить объявленный объем работ и представить свои предложения для заключения Договора на оказание услуг биллинг-центра по выставлению счетов населению за электроэнергию и услуг ЖКХ для нужд ОАО "Чувашская энергосбытовая компания".

Официальные публикации документов, объявляющих о начале открытых закупочных процедур, осуществляются на официальном сайте http://www.zakupki.gov.ru. Подробное описание поставляемой продукции и выполнения работ, условия договора содержатся в Документации по открытому запросу предложений, который будет проходить на интернет-сайте ОАО "Чувашская энергосбытовая компания" www.ch-sk.ru.

ПРОДАЮ

172.Гравмассу, керамблок, песок, щебень. Д-ка. Т. 89023277585.

323.Песок карьерный, речной; **гравмассу,** щебень, **керамзит,** асфальтную крошку, бетон, раствор всех марок. Недорого. Т. 8-961-340-93-05.

518.Гравмассу, щебень, песок речной, карьерный; чернозем, глину. Д-ка. Т. 89520269954.

«Хыпар» хаçатăн çитес номерĕ çурла уйăхĕн 16-мĕшĕнче тухать.

чăваш халăх хаçачĕ
ХЫПАР
Учредительсем: Чăваш Республикин Министрсен Кабинечĕ, Чăваш Республикин Информаци политики тата массăллă коммуникацисен министерствин "Хыпар" Издательство çурчĕ" Чăваш Республикин хăй тытăмлă учрежденийĕ
Федерацин çыхăну, информаци технологийĕсен тата массăллă коммуникацисен сферинчи надзор службин Чăваш Республикинчи управленийĕнче 2013 çулхи çу уйăхĕн 31-мĕшĕнче ПИ ТУ21-00281 №-пе регистрациленĕ
"Хыпар" индексĕ – 54800, "Хыпар"-шăмат кун"– 78353

Директоршăн-тĕп редакторшăн Г.А.МАКСИМОВ
Номер редакторĕ М.М.АРЛАНОВ
РЕДКОЛЛЕГИ:
М.М.АРЛАНОВ /тĕп редактор çумĕ-коммерци директорĕ/
А.П.ЛЕОНТЬЕВ / директор – тĕп редактор/
Г.А.МАКСИМОВ /тĕп редактор çумĕ/
С.Л.ПАВЛОВ /тĕп редактор çумĕ/
Н.Г.СМИРНОВА /культурăпа чăваш диаспорин пайĕн редакторĕ/
Ф.П.ЧЕРНОВ /яваплă секретарь – техника центрĕн пуçлăхĕ/
Дежурнăй редактор Ю.П.СТЕПАНОВ

Редакципе издатель адресĕ: 428019, Шупашкар, Иван Яковлев просекчĕ, 13, Пичет çурчĕ, III хут, "Хыпар".
ТЕЛЕФОНСЕМ
Редакци телефонĕсем:
56-00-67 – директор – тĕп редактор
56-33-64 – тĕп редактор çумĕ
56-04-17 – тĕп редактор çумĕ
62-08-62 – секретариат, яваплă секретарь
пайсем:
28-85-01 – общество пурнăçĕпе политика пайĕ
56-05-21 – журналист тĕпчевĕсен тата куçару пайĕ
56-08-62 – экономика пайĕ
56-03-04, 28-85-91 – социаллă пурнăçпа вĕренӳ пайĕ
56-08-61 – культурăпа чăваш диаспорин пайĕ
56-04-26, 28-82-91 – хроникăпа хамăр корреспондентсен пайĕ
28-85-87 – корректорсем
56-45-94 – фотокорреспондент
бухгалтери – 28-83-64
коммерци дирекцийĕ:
28-83-70 – рекламăпа пĕлтерӳсен пайĕ
56-20-07 – çырăнтарупа реализаци пайĕ
корр. пункчĕсем:
8-937-398-75-33 – Хĕрлĕ Чутай,
/8-835-38/ 2-18-02, 2-11-95 – Йĕпреç
28-85-71 – Чăваш Республикин Журналистсен союзĕн правленийĕ
hypar2008@rambler.ru
Ĕç кунĕ 8 сехет те 45 минутран пуçласа 17 сехет те 45 минутчен, шăмат кунпа вырсарни кунсăр пуçне.

Факс: /8352/ 28-83-70
Электрон почта:
hypar1@mail.ru
hypar@mail.ru

Хаçата «Хыпар» Издательство çурчĕ» АУ техника центрĕнче калăпланă, «Чăваш Ен» ИПК» АУО типографийĕнче пичетленĕ. 428019, Шупашкар хули, И.Яковлев проспекчĕ, 13. 56-00-23 – издательство директорĕ.

РЕКЛАМĂПА ПĔЛТЕРӲСЕНЕ 316-мĕш пӳлĕмре йышăнаççĕ. Тел. 28-83-70.
Офсет пичечĕ. Калăпăшĕ 2 пичет листи. Рекламăпа пĕлтерӳсен чăнлăхĕшĕн вĕсене паракансем яваплă.
Хаçатри рекламăсăр тӳлевлĕ информаци материалĕсем "Реклама çинчен" федераци саккунĕн 2 ст. килĕшӳллĕн "Аталану çулĕпе", "Ят-сум", "Ĕç тата çын", "Самана таппи", "Компетентлă" рубрикăсемпе пичетленеççĕ.
Номере 13.08.2014 алă пуснă.
Пичете графикпа 21 сехетре алă пусмалла, 20 сехет те 45 минутра алă пуснă.
Тираж 7411. Заказ 3018.